

Lady Stardust

ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΣΤΗΝ ΠΥΡΑ

Το κυνήγι μαγισσών στην Ευρώπη,
οι περιφράξεις
και η άνοδος του καπιταλισμού

κόκκινο νήμα

Αφιερώνεται στην Αναστασία που έκανε την αρχική μετάφραση του κειμένου στα πλαίσια των μαθημάτων αυτομόρφωσης που οργάνωσε στις αρχές του 2010 η Ανοιχτή και Λαϊκή Συνέλευση Αγίου Δημητρίου.

Η Lady Stardust είναι ακτιβίστρια που συμμετείχε στα εγχειρήματα Pro Position (Γερμανία), the South London Radical History Group (Αγγλία) και Escanda (Ισπανία).

*Για επικοινωνία με τη συγγραφέα:
Lady Stardust
Past Tense Publications, 56a Infoshop
56 Crampton St, London, SE17 3AE
διαθέσιμο και σε μορφή pdf στο www.past-tense.org.uk*

*Η μπροσούρα **Γυναίκες στην Πυρά** κυκλοφόρησε τον Ιούλιο του 2010 σε χίλια αντίτυπα από την εκδοτική ομάδα **Κόκκινο Νήμα**. Δεν υπάρχει copyright. Όλες οι μεταφράσεις μπορούν να αναδημοσιευτούν ελεύθερα, ακόμα και χωρίς ένδειξη της προέλευσής τους. Όμως οποιαδήποτε κερδοσκοπική επανέκδοσή τους ή οποιαδήποτε παραποίηση τους θα μας βρει ενάντιους.*

*Για επικοινωνία:
Εκδόσεις Κόκκινο Νήμα, Τ.Θ. 76149 Τ.Κ. 17110, Νέα Σμύρνη, Αθήνα.
<http://www.kokkinonima.gr>
email: kokkinonima@yahoo.gr*

Περιεχόμενα

- [4] Πρόλογος της εκδοτικής ομάδας
- [15] Εισαγωγή
- [17] Οι περιφράξεις και η άνοδος του καπιταλισμού, της εκκλησίας και του κράτους
- [21] Πώς γινόταν το κυνήγι μαγισσών;
- [24] Αχώνευτες ανεξάρτητες γυναίκες
- [26] Κοινωνικός έλεγχος – από το χωριό στο κράτος
- [27] Αναδομώντας τη γυναικεία σεξουαλικότητα
- [30] Σοφές γυναίκες και θεραπεύτριες
- [32] Γέννα και μαίες
- [34] Η άνοδος της επιστήμης και η καταστροφή που επέφερε
- [37] Ηλικιωμένες γυναίκες και άνοδος της ατομικής ιδιοκτησίας
- [40] Οργανωμένες γυναίκες, οργανωμένη αντίσταση: οι δίκες των μαγισσών συνθλίβουν την αντίσταση στον καπιταλισμό
- [43] Συμπέρασμα
- [45] Προτεινόμενη βιβλιογραφία
- [46] Χρονολόγιο

Πρόλογος της εκδοτικής ομάδας

Το συστηματικό «κυνήγι των μαγισσών» που εμφανίζεται στην Ευρώπη στα τέλη του 15ου αιώνα είθισται να παρουσιάζεται σαν ένα κλασσικό παράδειγμα συλλογικής νευρώσης και αναζήτησης εξιλαστήριων θυμάτων. Η ιστορικός Διονυσία Γιαλαμά που εκπροσωπεί την εγχώρια mainstream ιστοριογραφία επί του θέματος αποδίδει το διωγμό των μαγισσών, που κατά γενική ομολογία γνώρισε την έξαρσή του ανάμεσα στο 1580 και το 1650, α) στη θρησκευτική μη ανεκτικότητα και πιο συγκεκριμένα στην προσπάθεια των οπαδών της Μεταρρύθμισης και της Αντιμεταρρύθμισης να φέρουν μια θρησκευτική αναγέννηση στην Ευρώπη μέσω του περιορισμού των καταλοίπων του παγανισμού· β) στη νοοτροπία των λόγιων και των δικαστών του 16ου και 17ου αιώνα που αμφιταλαντεύονταν ακόμα ανάμεσα στην επιστήμη και την πίστη· γ) στο φόβο των απλών ανθρώπων για το Διάβολο, του οποίου οι μάγισσες θεωρούνταν υπηρέτριες και δ) στη λαϊκή πίστη ότι τα δεινά που μάστιζαν την καθημερινή τους ζωή εκείνη την εποχή τα προκαλούσε η ίδια αυτή συνεργία των μαγισσών με το Διάβολο.¹

Η ερμηνεία αυτή αποτελεί μια κλασσική περίπτωση ψευδούς συνείδησης όπου η ιστορία εξηγείται μέσω της ιδεολογίας αντί η ιδεολογία να εξηγείται μέσω της ιστορίας. Τι προκαλούσε τα νέα δεινά στην ατομική και συλλογική ζωή των ανθρώπων εκείνη την εποχή; Αυτό είναι κάτι που η αντίληψη αυτή είτε το παραβλέπει είτε το υποτιμά. Αυτό το ερώτημα έθεσε για παράδειγμα η εργασία του Michael Taussig, *The Devil and Commodity Fetishism in South America*, την οποία αναφέρει στο κείμενό της και η Lady Stardust. Ξεκινώντας αυτός από τον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι παράγουν το σύνολο των κοινωνικών τους σχέσεων αλλά με μια μυστικοποιημένη μορφή, έφτασε σ' ένα διαφορετικό συμπέρασμα: ότι η πίστη στη δύναμη του Διαβόλου αυξάνεται σε εκείνες τις ιστορικές περιόδους που υπάρχει μετάβαση από τον έναν τρόπο παραγωγής στον άλλον, πράγμα που επιβεβαιώνεται και από τη σημερινή διάδοση του φόβου του Διαβόλου στην Αφρική, όπου εδώ και δεκαετίες διαλύεται ο παραδοσιακός κομμουναλιστικός τρόπος ζωής (βλ. παρακάτω).

Η mainstream ιστοριογραφία επιμένει να αγνοεί αυτές τις «μαρξιστικές» προσεγγίσεις και εξακολουθεί να ερμηνεύει την ύφεση της δίωξης των μαγισσών που αρχίζει να παρατηρείται από τα τέλη του 17ου και τις αρχές του 18ου αιώνα σε όλη την Ευρώπη με τον ίδιο ακριβώς λανθασμένο τρόπο, αυτόν της ιστορίας των ιδεών. Η Γιαλαμά τον συνοψίζει ως εξής: α) αλλάζει το σύστημα απονομής δικαιοσύνης προς το δημοκρατικότερο· β) «ο αναγεννητικός άνεμος του Διαφωτισμού γκρέμισε την παλαιότερη κοσμοθεωρία που στήριζε το φόβο για τις μάγισσες» και γ) από τον 18ο αιώνα και μετά, «κλίμα σταθερότητας και ευημερίας επικρατεί στην Ευρώπη: όχι μόνο βελτιώνεται οικονομικά η ζωή, αλλά οι μεγάλες θανατηφόρες ασθένειες περιορίζονται και οι θρησκευτικές εντάσεις παρουσιάζουν ύφεση». Ακόμα κι αν αφήναμε κατά μέρος τη διαστρεβλωμένη παρουσίαση του 18ου αιώνα που εμπεριέχεται σ' αυτήν την ερμηνεία, κι εδώ πάλι θα είχαμε να κάνουμε την ίδια παρατήρηση: το αποτέλεσμα παρουσιάζεται ως αίτιο. Κι αν ο λόγος που δε συνεχίστηκε η ακραία δαιμονοποίηση των γυναικών ήταν επειδή είχε πλέον εδραιωθεί ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής και η συνδεδεμένη μ' αυτόν ορθολογιστική-μηχανιστική αντίληψη της ζωής; Επειδή είχε διαχωριστεί πλέον η σφαίρα της παραγωγής από την αναπαραγωγή και οι γυναίκες είχαν αρχίσει να περιορίζονται στο σπίτι;

Δεν εννοούμε με όλα αυτά ότι η mainstream ιστοριογραφία δεν έχει προσφέρει τίποτα στην κατανόηση του φαινομένου. Μπορεί στη χειρότερη περίπτωση να το αποδίδει στο

¹ Βλ. την εισαγωγή στο πρόσφατα εκδοθέν και πολύ ενδιαφέρον κατά τα άλλα βιβλίο της, *Ελληνίδες Μάγισσες στη Βενετία 16ος -18ος αιώνας* (2009), απ' όπου προέρχονται και τα παραθέματα που ακολουθούν.

θρησκευτικό φανατισμό αλλά στην καλύτερη εξετάζει με διεξοδικό τρόπο ορισμένες τουλάχιστον ιστορικές, ιδεολογικές και πολιτικές προϋποθέσεις του κυνηγιού των μαγισσών. Ακόμα και η ριζοσπαστική φεμινιστική προσέγγιση της Silvia Federici και της Lady Stardust αναγνωρίζει την περιπλοκότητα του φαινομένου αλλά η διαφορά έγκειται στο ότι αρνείται είτε να την ερμηνεύσει ιδεολογικά είτε να καταφύγει στον αγνωστικισμό των πολλών διαφορετικών ερμηνειών. Να τι λέει η Federici:

«Ποιοι φόβοι προκάλεσαν μια τέτοια συντονισμένη πολιτική γενοκτονίας; Γιατί ασκήθηκε τόσο μεγάλη βία; Και γιατί ήταν οι κύριοι στόχοι της γυναίκες; Πρέπει να δηλώσουμε εξ αρχής ότι, μέχρι σήμερα, δεν υπάρχουν σίγουρες απαντήσεις σ' αυτά τα ερωτήματα. Αυτό που ως επί το πλείστον εμποδίζει τη διατύπωση μιας ερμηνείας είναι το γεγονός ότι οι κατηγορίες εναντίον των μαγισσών είναι δυσανάλογα τερατώδεις και απίστευτες σε σχέση με οποιοδήποτε κίνητρο ή έγκλημα. Πώς να εξηγηθεί το γεγονός ότι για περισσότερο από δύο αιώνες, σε αρκετές ευρωπαϊκές χώρες, εκατοντάδες χιλιάδες γυναίκες δικάστηκαν, βασανίστηκαν, κήκαν ζωντανές ή κρεμάστηκαν, με την κατηγορία ότι είχαν πουλήσει το σώμα και την ψυχή τους στο διάβολο και ότι, με μαγικό τρόπο, δολοφόνησαν πλήθος παιδιών, ρούφηξαν το αίμα τους, έφτιαξαν φίλτρα με τη σάρκα τους, ήταν υπεύθυνες για το θάνατο γειτόνων τους, αφάνισαν ζώα και σοδειές, προκάλεσαν καταιγίδες και ένα σωρό άλλα απεχθή; (Ωστόσο, ακόμα και σήμερα, μερικοί ιστορικοί μας ζητάνε να πιστέψουμε ότι το κυνήγι των μαγισσών ήταν αρκετά λογικό μέσα στο πλαίσιο των θρησκευτικών πεποιθήσεων εκείνης της εποχής!)

Ένα πρόσθετο πρόβλημα είναι ότι δεν έχουμε την άποψη των θυμάτων, γιατί ό,τι απέμεινε από τη φωνή τους είναι οι ομολογίες τους όπως τις διαμόρφωσαν οι ιεροεξεταστές, που συνήθως τις αποσπούσαν με βασανιστήρια, κι όσο καλά κι αν προσπαθήσουμε –όπως κάνει ο Carlo Ginzburg– να διακρίνουμε τις παραδοσιακές λαϊκές αντιλήψεις διαβάζοντας ανάμεσα στις γραμμές των καταγεγραμμένων ομολογιών, δεν έχουμε κανένα τρόπο να επιβεβαιώσουμε την αυθεντικότητά τους. Επιπλέον, δεν μπορεί κανείς να εξηγήσει την εξόντωση των μαγισσών απλά ως αποτέλεσμα απληστίας, γιατί κανένα λάφυρο συγκρίσιμο με τα πλούτη της Αμερικής δε θα μπορούσε να προέλθει από την εκτέλεση και δήμευση περιουσιών γυναικών που στην πλειοψηφία τους ήταν πολύ φτωχές.

Γι' αυτούς τους λόγους κάποιοι ιστορικοί, όπως ο Brian Levack, προτιμούν να μην παρουσιάζουν καμιά ερμηνευτική θεωρία και αρκούνται στο να προσδιορίσουν τις προϋποθέσεις του κυνηγιού των μαγισσών –πχ, τη μετάβαση εντός των νομικών διαδικασιών από ένα ιδιωτικό σε ένα δημόσιο σύστημα κατηγορητηρίου που έλαβε χώρα στο τέλος του Μεσαίωνα, τη συγκεντροποίηση της κρατικής εξουσίας, την επίδραση της Μεταρρύθμισης και της Αντιμεταρρύθμισης στην κοινωνική ζωή.

Ωστόσο, δεν υπάρχει λόγος να καταφύγουμε σε έναν τέτοιου είδους αγνωστικισμό ούτε είμαστε υποχρεωμένοι να αποφασίσουμε αν οι κυνηγοί μαγισσών πίστευαν πράγματι τις κατηγορίες που έστρεφαν εναντίον των θυμάτων τους ή αν τις χρησιμοποιούσαν κυνικά ως μέσα κοινωνικής καταστολής. Αν λάβουμε υπόψη μας το ιστορικό πλαίσιο μέσα στο οποίο έγινε το κυνήγι των μαγισσών, το φύλο και την τάξη των κατηγορουμένων, και τα αποτελέσματα του διωγμού, τότε θα καταλήξουμε στο συμπέρασμα ότι το κυνήγι των μαγισσών στην Ευρώπη αποτέλεσε μια επίθεση ενάντια στην αντίσταση των γυναικών στην εξάπλωση των καπιταλιστικών σχέσεων και ενάντια στην εξουσία που είχαν αποκτήσει οι γυναίκες λόγω της σεξουαλικότητάς τους, του ελέγχου που είχαν πάνω στην αναπαραγωγή και της ικανότητάς τους να θεραπεύουν».²

*

² Silvia Federici, *Caliban and the Witch: Women, the body and primitive accumulation* (2004), σ. 169-170.

Αν ο Taussig στράφηκε στο τμήμα του *Κεφαλαίου* όπου αναλύεται ο φετιχισμός του εμπορεύματος για να ερμηνεύσει την πίστη στη δύναμη του Διαβόλου σε ορισμένες περιοχές της Λατινικής Αμερικής, η Federici και η Lady Stardust βρίσκουν το ερμηνευτικό πλαίσιο που χρειάζονται για την ανάλυση του κυνηγιού των μαγισσών στο τμήμα του ίδιου βιβλίου που αφορά την πρωταρχική συσσώρευση. Η γενεαλογία όμως της ανάλυσης που παρουσιάζεται στην παρούσα έκδοση είναι αρκετά πιο περίπλοκη. Οι ψυχολογικές και θρησκευτικές ερμηνείες του κυνηγιού των μαγισσών άρχισαν στην πραγματικότητα να ξεπερνιούνται με την ανάδυση του ριζοσπαστικού φεμινιστικού κινήματος στις ΗΠΑ στα τέλη της δεκαετίας του 1960 και τις αρχές της δεκαετίας του 1970, όταν ορισμένες φεμινιστικές ομάδες άρχισαν να ταυτίζονται με τις μάγισσες και να τις χρησιμοποιούν ως σύμβολο της γυναικείας εξέγερσης. Η Federici αναφέρει το βιβλιαράκι των Barbara Ehrenreich και Deindre English, *Witches, Midwives and Nurses: A History of Women Healers* (1973), ως αυτό που την εισήγαγε στην ιστορία της δίωξης των μαγισσών. Η ίδια πάντως τονίζει ότι ποτέ δεν ταυτίστηκε με τον αμερικάνικο ριζοσπαστικό φεμινισμό που έτεινε να αντιμετωπίζει το σεξισμό και την πατριαρχία ως «υπεριστορικές πολιτισμικές δομές». Το ερμηνευτικό πλαίσιο που χρησιμοποίησε για να περιγράψει την ανάδυση της *καπιταλιστικής* πατριαρχίας ήταν αυτό που εισήγαγαν οι Mariarosa Dalla Costa και η Selma James στο έργο τους *The Power of Women and the Subversion of the Community* (1972).³ Οι δύο αυτές φεμινίστριες ισχυρίζονται ότι η εκμετάλλευση της γυναίκας στον καπιταλισμό βασίζεται στον έμφυλο καταμερισμό της εργασίας και την απλήρωτη οικιακή εργασία, η οποία αναπαράγει το σημαντικότερο εμπόρευμα: την εργατική δύναμη. Στο ίδιο πνεύμα μ' αυτές, η Federici και η Leopoldina Fortunati ανέλαβαν στα μέσα της δεκαετίας του '70 να ερευνήσουν τις ιστορικές ρίζες του εγκλεισμού των γυναικών στην κουζίνα και το κρεβάτι. Κατέληξαν σε μια ευρύτερη έρευνα για το διαχωρισμό παραγωγής και αναπαραγωγής στον καπιταλισμό και τη συνακόλουθη υποτίμηση της κοινωνικής θέσης της γυναίκας. Τα αποτελέσματα της έρευνάς τους κυκλοφόρησαν σε έντυπη μορφή το 1984. Το βιβλίο τους *Il Grande Calibano: storia del corpo sociale ribelle nella prima fase del capitale (Ο Μεγάλος Κάλμπαν: Ιστορία του εξεγερμένου σώματος στην αρχική φάση του κεφαλαίου)* ήταν μια απόπειρα να αναδιατυπωθεί η ανάλυση του Μαρξ για την πρωταρχική συσσώρευση (βλ. παρακάτω) από μια φεμινιστική σκοπιά. Στην πραγματικότητα πρόκειται για μια ριζική αναδιατύπωση της μαρξικής θεωρίας αν σκεφτεί κανείς ότι η μόνη σχετική αναφορά στο *Κεφάλαιο* είναι εκεί που ο Μαρξ λέει ότι «Τον ίδιο καιρό που έπαυαν στην Αγγλία να καίνε μάγισσες, άρχισαν να κρεμούν παραχαράκτες τραπεζογραμματίων».

Έτσι, το κυνήγι μαγισσών κατά το 16ο και 17ο αιώνα έγινε κατανοητό μέσα στο πλαίσιο της ανάδυσης του κεφαλαίου ως απαλλοτρίωσης της γνώσης, του σώματος, της διάλυσης των κοινοτικών σχέσεων και της εξασθένησης της κοινωνικής δύναμης των γυναικών: άρα του μετασχηματισμού της σχέσης των κοινωνικών φύλων και της κοινωνικής αναπαραγωγής συνολικά. Η περίφραξη της κοινής γης συνοδεύτηκε κι από την περίφραξη της κοινωνικής υποκειμενικότητας. Σε κάθε περίπτωση, έχουμε τη διάλυση παλιών και τη δημιουργία νέων κοινωνικών σχέσεων.⁴

3 Στα ελληνικά εκδόθηκε με τίτλο *Η Δύναμη των Γυναικών και η Κοινωνική Ανατροπή* (No woman's land, 2008).

4 Πρόσφατα, και μετά την αγγλική έκδοση του βιβλίου της Federici, έχει προταθεί μια εναλλακτική προς τις ψυχολογικές ερμηνείες μακρο-οικονομική εξήγηση του κυνηγιού των μαγισσών, η οποία δικαιώνει ορισμένες πλευρές της ανάλυσης της ιταλίδας ακτιβίστριας. Σύμφωνα μ' αυτήν (Gunnar Heinsohn/Otto Steiger, *Witchcraft, Population Catastrophe and Economic Crisis in Renaissance Europe: An Alternative Macroeconomic Explanation*, University of Bremen 2004), οι μάγισσες, που είχαν συχνά υψηλό επίπεδο μαιευτικές ικανότητες,

Η Federici ανέπτυξε περαιτέρω την ανάλυσή της για την πρωταρχική συσσώρευση στα πλαίσια της συλλογικής εργασίας των Midnight Notes για τις νέες περιφράξεις. Από το 1990 και μετά άρχισε να εστιάζει στις σύγχρονες μορφές της πρωταρχικής συσσώρευσης: στην κατάρρευση του Ανατολικού μπλοκ, στην αρπαγή γης λόγω χρεών, στην πληθυσμιακή αύξηση του μεταναστευτικού εργατικού δυναμικού, στην αναδιάρθρωση των σχέσεων στα πανεπιστήμια, στη λεηλασία της φύσης, στην εμπορευματοποίηση όλο και περισσότερων πλευρών της ζωής μας προς όφελος της συσσώρευσης του κεφαλαίου.

*

Οι μορφές της πρωταρχικής συσσώρευσης, δηλαδή οι μορφές του *διαχωρισμού των ανθρώπων από τα μέσα παραγωγής και συντήρησής τους*, είναι όντως ποικίλες. Ο Μαρξ, στον πρώτο τόμο του *Κεφαλαίου*, περιγράφει την πρωταρχική συσσώρευση ως τη διαδικασία γένεσης του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής στην Αγγλία. «*Η λεηλασία των εκκλησιαστικών κτημάτων, η καταχρηστική εκποίηση των κρατικών γαιών, η κλοπή της κοινοτικής ιδιοκτησίας, η σφετεριστική μετατροπή της φεουδαρχικής ιδιοκτησίας και της ιδιοκτησίας των κλαν σε σύγχρονη ατομική ιδιοκτησία, μετατροπή που έγινε με την πιο ανελέητη τρομοκρατία, όλα αυτά ήταν ισάριθμες ειδυλλιακές μέθοδοι της πρωταρχικής συσσώρευσης*».⁵

Το χρήμα, το εμπόρευμα ή τα μέσα παραγωγής δεν είναι από μόνα τους κεφάλαιο. Η γένεση του «ελεύθερου εργάτη» (αποδεσμευμένου από τη δουλεία/δουλοπαροικία κι από τα μέσα παραγωγής) είναι η απαραίτητη προϋπόθεση για τη γένεση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Η ανάλυση των μορφών της πρωταρχικής συσσώρευσης είναι η ιστορία της δημιουργίας της εργατικής δύναμης ως εμπόρευμα και της καταστατικής κοινωνικής σχέσης ανάμεσα στην καπιταλιστική τάξη και το προλεταριάτο. «*Όπως τα μέσα παραγωγής και τα μέσα συντήρησης, έτσι και το χρήμα και το εμπόρευμα δεν είναι καθόλου από μιας εξαρχής κεφάλαιο. Χρειάζεται να μετατραπούν σε κεφάλαιο. Η μετατροπή όμως αυτή μπορεί να συντελεστεί μονάχα κάτω από ορισμένους όρους, που συνοψίζονται στα παρακάτω: πρέπει ν' αντικρυστούν και να 'ρθουν σ' επαφή δυο λογίων, πολύ διαφορετικοί ο ένας από τον άλλον, κάτοχοι εμπορευμάτων: από τη μια μεριά, κάτοχοι χρήματος, μέσω παραγωγής και μέσω συντήρησης, που σκοπός τους είναι ν'*

διώχθηκαν έτσι ώστε να εξαλειφθεί η γνώση σχετικά με τον έλεγχο των γεννήσεων, σε μια προσπάθεια αύξησης του πληθυσμού της Ευρώπης μετά την πληθυσμιακή εξόντωση που επέφερε η πανδημία πανώλης το 14ο αιώνα (γνωστή και ως Μαύρος Θάνατος). Το κνηγί των μαγισσών εξηγείται από αυτούς τους συγγραφείς ως μια προσπάθεια εξάλειψης των γυναικείων μαιευτικών ικανοτήτων και το ερμηνευτικό τους πλαίσιο παρέχει επιπλέον μια ιστορική εξήγηση σχετικά με το γιατί η σύγχρονη γυναικολογία –περιέργως– κατέληξε να ασκείται σχεδόν αποκλειστικά από άντρες σε κρατικά νοσοκομεία. Σύμφωνα με αυτήν την άποψη, το κνηγί των μαγισσών εγκαινίασε μια διαδικασία ποινικοποίησης του ελέγχου γεννήσεων που τελικά οδήγησε σε μια τεράστια αύξηση των ποσοστών γεννήσεων που περιγράφονται ως η «πληθυσμιακή έκρηξη» της πρώιμης σύγχρονης Ευρώπης. Αυτή η πληθυσμιακή έκρηξη δημιούργησε μια τεράστια νεανική δεξαμενή που προμήθευσε με επιπλέον εργατικό δυναμικό τα έθνη της Ευρώπης ώστε να μπορέσουν στη διάρκεια της περιόδου της αποικιοκρατίας και του ιμπεριαλισμού να κατακτήσουν και να αποικιοποιήσουν το 90% του κόσμου. Ενώ οι ιστορικοί που ειδικεύονται στην ιστορία του κνηγιού των μαγισσών είναι γενικά κριτικοί απέναντι σ' αυτήν τη μακροοικονομική προσέγγιση και εξακολουθούν να υποστηρίζουν ερμηνείες σε επίπεδο ομάδων ή ατόμων, ο επιφανής ιστορικός του ελέγχου των γεννήσεων John M. Riddle συμφωνεί μ' αυτήν την άποψη.

5 Καρλ Μαρξ, *Το Κεφάλαιο*, τ.1, εκδ. Σύγχρονη Εποχή. Όλα τα αποσπάσματα προέρχονται από το 24ο κεφάλαιο: *Η λεγόμενη πρωταρχική συσσώρευση*.

αξιοποιήσουν το ποσό αξίας που κατέχουν, αγοράζοντας ξένη εργατική δύναμη· από την άλλη, ελεύθεροι εργάτες, πωλητές της δικής τους εργατικής δύναμης κι επομένως πωλητές εργασίας. Ελεύθεροι εργάτες με τη διπλή έννοια, με την έννοια πως ούτε αυτοί οι ίδιοι ανήκουν άμεσα στα μέσα παραγωγής, όπως οι δούλοι, οι δουλοπάροικοι κλπ, και με την έννοια πως ούτε σ' αυτούς ανήκουν τα μέσα παραγωγής, όπως γίνεται λχ στους αγρότες που διαχειρίζονται μόνοι το νοικοκυριό τους κλπ, απεναντίας είναι ελεύθεροι, απαλλαγμένοι απ' αυτά, τα στερούνται. Με την πόλωση αυτή της αγοράς εμπορευμάτων δημιουργούνται οι βασικοί όροι της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής. Η σχέση του κεφαλαίου προϋποθέτει το χωρισμό των εργατών από την ιδιοκτησία των όρων πραγματοποίησης της εργασίας. Από τη στιγμή που η κεφαλαιοκρατική παραγωγή στέκει πια στα δικά της τα πόδια, δε διατηρεί μόνο αυτό το χωρισμό, μα και τον αναπαράγει σε ολόένα αυξανόμενη κλίμακα. Επομένως, το προτσές που δημιουργεί τη σχέση του κεφαλαίου δεν μπορεί να είναι άλλο από το προτσές χωρισμού του εργάτη από την ιδιοκτησία στους όρους της εργασίας του, ένα προτσές που, από τη μια μεριά, μετατρέπει σε κεφάλαιο τα μέσα συντήρησης και παραγωγής της κοινωνίας και, από την άλλη, τους άμεσους παραγωγούς σε μισθωτούς εργάτες. Επομένως, η λεγόμενη πρωταρχική συσσώρευση δεν είναι τίποτα άλλο παρά το ιστορικό προτσές χωρισμού του παραγωγού από τα μέσα παραγωγής. Εμφανίζεται σαν "πρωταρχικό", γιατί αποτελεί την προϊστορία του κεφαλαίου και του αντίστοιχού του τρόπου παραγωγής».

Αυτή η επέκταση του διαχωρισμού, η διευρυμένη αναπαραγωγή των όρων της οικονομίας στο χώρο, στο χρόνο, στη φαντασία, στις πράξεις και στις δυνατότητες είναι η πρωταρχική συσσώρευση. «Με λίγα λόγια, η πρωταρχική συσσώρευση είναι μια διαρκώς αναπαραγόμενη συσσώρευση, είτε από την άποψη του επαναλαμβανόμενου διαχωρισμού νέων πληθυσμών από τα μέσα παραγωγής και συντήρησής τους, είτε από την άποψη της αναπαραγωγής της μισθωτής σχέσης στις 'εδραιωμένες' σχέσεις του κεφαλαίου. Στην πρώτη περίπτωση, αναζητούνται νέοι εργάτες για να τεθούν υπό την προσταγή του κεφαλαίου και στη δεύτερη, επιδιώκεται η ενσωμάτωση [των εργατών] ως εκμεταλλεύσιμο ανθρώπινο πόρο –τον επονομαζόμενο ανθρώπινο παράγοντα της παραγωγής»⁶. Η πρωταρχική συσσώρευση είναι η προϋπόθεση και το αποτέλεσμα της ύπαρξης του κεφαλαίου. Η μόνη ένσταση των Federici-Fortunati ήταν ότι ο Μαρξ περιόρισε τις απαραίτητες προϋποθέσεις για τη γένεση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής στη δημιουργία της μισθωτής εργασίας και του «ελεύθερου εργάτη», πράγμα που συνέβαλε στην απόκρυψη και τη «φυσικοποίηση» της σφαίρας της αναπαραγωγής και των διαχωρισμών εντός της τάξης που προκάλεσε ο έμφυλος καταμερισμός της εργασίας.

Ο ίδιος ο Μαρξ πάντως αποδίδει ένα διαρκή, πέραν του ιστορικού, χαρακτήρα στην πρωταρχική συσσώρευση: «από τη στιγμή που η καπιταλιστική παραγωγή στέκει πια στα δικά της πόδια, δε διατηρεί μόνο αυτό το χωρισμό, μα και τον αναπαράγει σε ολόένα αυξανόμενη κλίμακα». Αυτό φαίνεται κι από το γεγονός ότι δεν περιορίζει τις μορφές της πρωταρχικής συσσώρευσης στην ωμή βία και τη λεηλασία. Μιλάει και για άλλες μορφές πρωταρχικής συσσώρευσης, που μπορεί στην εποχή του να μην ήταν ιδιαίτερα εκτεταμένες, αλλά τώρα πια είναι πολύ συνηθισμένες. Οι μορφές αυτές συνδέονται με το χειρισμό του χρήματος από το κράτος. Θεωρεί το δημόσιο χρέος, το διεθνές πιστωτικό σύστημα και τους φόρους θεμελιώδη μέσα περαιτέρω πρωταρχικής συσσώρευσης. Το δημόσιο χρέος μάλιστα γίνεται ένας από τους πιο δραστικούς μοχλούς της πρωταρχικής συσσώρευσης:

«Σαν με μαγικό ραβδί προκίζει το μη παραγωγικό χρήμα με παραγωγική δύναμη και το μετατρέπει έτσι σε κεφάλαιο, χωρίς να'ναι υποχρεωμένο να εκτεθεί στους κόπους και στους κινδύνους που είναι αχώριστοι από τη βιομηχανική μα ακόμα κι από την

6 Werner Bonefeld, *The Permanence of Primitive Accumulation: Commodity Fetishism and Social Constitution*, The Commoner n.2, 2001.

τοκογλυφική τοποθέτηση. Οι πιστωτές του δημοσίου στην πραγματικότητα δε δίνουν τίποτα, γιατί το ποσό που δανείζουν μετατρέπεται σε κρατικά ευκολομεταβιβάσιμα χρεόγραφα, που στα χέρια τους εξακολουθούν να λειτουργούν, όπως θα λειτουργούσαν αν ήταν ισόποσο μετρητό χρήμα».

Συμπληρωματικό στο δημόσιο χρέος είναι το σύγχρονο φορολογικό σύστημα, «που άξονάς του είναι οι φόροι στα πιο αναγκαία μέσα συντήρησης (επομένως και η αύξηση των τιμών τους) [και που] κρύβει μέσα του το σπέρμα της αυτόματης προοδευτικής αύξησης. Η υπερφορολόγηση δεν είναι ένα τυχαίο επεισόδιο, αλλά μάλλον η αρχή. Γι' αυτό και στην Ολλανδία, όπου εφαρμόστηκε αρχικά το σύστημα αυτό, ο μεγάλος πατριώτης Ντε Βιτ το εξύμνησε στα Αξιιώματά του και το χαρακτήρισε σαν το καλύτερο σύστημα για να γίνει ο εργάτης υπάκουος, λιτοδίαιτος, φιλόπρονος και ...για να παραφορτωθεί στη δουλειά».

Αναφερόμενος στο διεθνές πιστωτικό σύστημα γράφει ότι «συχνά για τούτο ή εκείνο το λαό αποτελεί μια από τις κρυφές πηγές της πρωταρχικής συσσώρευσης [...] Πολλά κεφάλαια που εμφανίζονται σήμερα στις ΗΠΑ χωρίς πιστοποιητικό γέννησης, είναι αίμα παιδιών που μόλις χθες κεφαλαιοποιήθηκε στην Αγγλία».

*

Το κείμενο της Lady Stardust που δημοσιεύουμε εδώ δεν έχει αξία μόνο για την κατανόηση της διαδικασίας της πρωταρχικής συσσώρευσης την εποχή της ανόδου του καπιταλισμού, αλλά παρέχει εργαλεία που είναι απαραίτητα για την κατανόηση παρόμοιων φαινομένων που παρατηρούνται σήμερα σε μεγάλες περιοχές του πλανήτη, όπως η Αφρική. Καθώς η διαδικασία της πρωταρχικής συσσώρευσης συνεχίζεται σ' αυτές τις περιοχές με τις νέες περιφράξεις, εμφανίστηκε ένα νέο κυνήγι «μαγισσών» τη δεκαετία του '80, το οποίο συνεχίστηκε τη δεκαετία του '90 και διαρκεί μέχρι σήμερα στην Γκάνα, την Κένυα, τη Σιέρα Λεόνε, τη Βόρεια Επαρχία της Νοτίου Αφρικής, τη Νιγηρία, το Καμερούν, την Τανζανία και τη Ζάμπια. Στην Γκάμπια, επίσης, το Μάρτιο του 2009, η Διεθνής Αμνηστία ανέφερε ότι περίπου 1000 άνθρωποι απήχθησαν και μεταφέρθηκαν σε κέντρα κράτησης όπου αναγκάστηκαν να πιουν δηλητηριώδη σκευάσματα. Οι άνθρωποι αυτοί κατηγορήθηκαν για άσκηση μαγείας. Τις απαγωγές πραγματοποίησαν, επιχορηγούμενοι από το κράτος, «γιατροί μάγων». Το Μάιο του 2009, οι New York Times ανέφεραν ότι η εκστρατεία κυνηγιού υποτιθέμενων μαγισσών πυροδοτήθηκε από τον Πρόεδρο της Γκάμπια, Yahya Jammeh.

Σε αντίθεση με την πεποίθηση ότι το φαινόμενο αυτό αποτελεί κατάλοιπο του παρελθόντος, πρέπει να υπογραμμιστεί ότι το κυνήγι μαγισσών έκανε την εμφάνισή του στην Αφρική την περίοδο της Αποικιοκρατίας με τον εκχρηματισμό της οικονομίας, τη συνακόλουθη αλλαγή των κοινωνικών σχέσεων και τη δημιουργία νέων ανισοτήτων στο εσωτερικό αυτών των κοινωνιών. Στη σημερινή του μορφή αποτελεί μια απάντηση στην κοινωνική κρίση που προκάλεσε η παγκοσμιοποίηση και η εφαρμογή των νεοφιλελεύθερων πολιτικών στην Αφρική. Όπως και στην Ευρώπη του 17ου αιώνα, συχνά πίσω από τις κατηγορίες για «μαγεία» βρίσκεται η προσπάθεια περίφραξης της κοινοτικής γης, η άρνηση να υποστηριχθούν μέλη της κοινότητας που θεωρείται ότι απομιμούν τους πόρους της ή κτηματικές και περιουσιακές διαφορές.

Όπως δείχνουν αρκετές πρόσφατες μελέτες,⁷ τα Προγράμματα Δομικής Προσαρμογής και η φιλελευθεροποίηση του εμπορίου είχαν ως αποτέλεσμα την αποσταθεροποίηση των αφρικανικών κοινοτήτων, την υπονόμευση του αναπαραγωγικού τους συστήματος και

⁷ Πολλά από τα ευρήματα και τα συμπεράσματα αυτών των μελετών έχει συγκεντρώσει η Silvia Federici στο άρθρο της *Witch-hunting, Globalisation and Feminist Solidarity in Africa Today*, www.thecommoner.org. Σ' αυτό το άρθρο βασίζεται κυρίως η ανάλυση που ακολουθεί.

την εξαθλίωση των νοικοκυριών σε τέτοιο βαθμό ώστε πολλοί άνθρωποι να πιστεύουν ότι έχουν πέσει θύματα σατανικών συνομοσίων που εξύφταναν υπερφυσικές δυνάμεις. Η πεποίθηση αυτή ενισχύεται κι από την εξάπλωση θρησκευτικών σεκτών το κήρυγμα των οποίων σπέρνει το φόβο του Διαβόλου.

Σε άλλες περιπτώσεις οι κατηγορίες για μαγεία χρησιμοποιούνται για την εκδίωξη κυρίως γυναικών από τη γη τους. Λόγου χάρι, σε ορισμένες περιοχές της Μοζαμβίκης, γυναίκες που μετά το θάνατο του συζύγου τους θέλησαν να διατηρήσουν την κυριότητα της οικογενειακής γης, κατηγορήθηκαν για μαγεία από τους συγγενείς του συζύγου τους. Σε άλλες περιπτώσεις, την ίδια τύχη είχαν γυναίκες που αρνήθηκαν να εγκαταλείψουν τη γη που είχαν νοικιάσει στη διάρκεια του πολέμου. Το ίδιο θεωρείται ότι συμβαίνει και στην Κένυα: σε πολλές περιπτώσεις πίσω από παρόμοιες κατηγορίες κρύβονται κτηματικές διαφορές.

Πολύ συχνά το κυνήγι μαγισσών αποτελεί ένα αποτελεσματικό μέσο περίφραξης σε μια περίοδο που οι αφρικανικές κυβερνήσεις σε συνεργασία με διεθνείς οργανισμούς, όπως το Διεθνές Νομοματικό Ταμείο και η Παγκόσμια Τράπεζα, προωθούν την ιδιωτικοποίηση της γης και την απαλλοτρίωση των κοινοτικών γαιών: οι κατηγορίες για μαγεία αποτελούν ένα ισχυρό όπλο για να καμφθεί η αντίσταση των τοπικών κοινοτήτων. Έχει παρατηρηθεί ότι οι κατηγορίες για μαγεία είναι ιδιαίτερα διαδεδομένες σε περιοχές που προορίζονται για καπιταλιστική αξιοποίηση (τουρισμός, εντατική γεωργία). Οι αλληλοκατηγορίες για μαγεία διχάζουν τους κατοίκους των περιοχών αυτών σε τέτοιο βαθμό ώστε συχνά αδυνατούν να προβάλλουν έστω και την παραμικρή αντίσταση στην απαλλοτρίωση της γης τους και την εκδίωξη τους από τις πατρογονικές τους εστίες.

Τις κατηγορίες για μαγεία τροφοδοτεί επίσης ο ολοένα και πιο «μυστηριώδης» χαρακτήρας των οικονομικών συναλλαγών και η αδυναμία των ανθρώπων να κατανοήσουν τις δυνάμεις που κυβερνούν τη ζωή τους. Καθώς οι τοπικές οικονομίες ενσωματώνονται στην παγκόσμια αγορά, είναι δύσκολο να γίνει αντιληπτό για ποιο λόγο κάποιοι ευημερούν ενώ άλλοι εξαθλιώνονται. Έτσι όσοι πλουτίζουν φοβούνται ότι μπορεί να πέσουν θύματα μαγείας, ενώ οι φτωχοί βλέπουν τον πλούτο από τον οποίο έχουν αποκλειστεί ως αποτέλεσμα άσκησης μαγείας. Σύμφωνα με μια μελέτη, στη Νιγηρία στα μάτια των κατοίκων των αστικών κέντρων τις μάγισσες ενσαρκώνουν οι άπληστοι χωρικοί που τους «γδύνουν» από τα πλούτη τους, ενώ οι κάτοικοι της υπαίθρου κατηγορούν για μαγεία τις ελίτ των πόλεων για να ενισχύσουν τους φθίνοντες δεσμούς αλληλοβοήθειας.

Ανάμεσα στο 1984 και το 1986, η Νιγηρία, όπως και οι περισσότερες χώρες της αφρικανικής ηπείρου, λόγω της κρίσης του χρέους της, ήρθε σε συμφωνία με το ΔΝΤ και την Παγκόσμια Τράπεζα με αποτέλεσμα να υιοθετήσει ένα από τα περίφημα Προγράμματα Δομικής Προσαρμογής, τα οποία υποτίθεται ότι θα οδηγούσαν αυτές τις χώρες σε οικονομική ανάκαμψη.

Όπως γράφει η Silvia Federici, η οποία ζούσε στη Νιγηρία την εποχή εκείνη: «Ο διακηρυγμένος σκοπός του προγράμματος ήταν να κάνει τη Νιγηρία πιο ανταγωνιστική στην διεθνή αγορά. Αλλά, όπως ήταν προφανές, αυτό συνεπαγόταν ένα νέο κύκλο πρωταρχικής συσσώρευσης και ορθολογικοποίησης της κοινωνικής αναπαραγωγής που στόχευε στην καταστροφή των τελευταίων υπολειμμάτων κοινοτικής ιδιοκτησίας, κοινοτικών σχέσεων και ως εκ τούτου την επιβολή πιο εντατικών μορφών εκμετάλλευσης της εργασίας».⁸

Η επίθεση στην κοινοτική γη και η παρέμβαση του κράτους στην αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης σήμαινε τον έλεγχο του ρυθμού γεννήσεων, πράγμα που στην περίπτωση της Νιγηρίας σήμαινε τη μείωση του πληθυσμού, που θεωρήθηκε απείθαρχος

⁸ Federici, *Caliban and the Witch*, σελ. 9.

και απαιτητικός. Στο πλαίσιο αυτών των πολιτικών που συνόδευαν το πρόγραμμα, η Federici υπήρξε μάρτυρας «της εξαπόλυσης μιας καμπάνιας μισογυνισμού που κατήγγειλε τη ματαιοδοξία και τις υπερβολικές απαιτήσεις των γυναικών, και της ανάπτυξης μιας έντονης δημόσιας διαμάχης παρόμοιας, από πολλές απόψεις, με τις *querelles de femmes*⁹ του 17ου αιώνα, που άγγιζε κάθε πλευρά της αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης: την οικογένεια (πολυγαμική έναντι μονογαμικής, πυρηνική έναντι εκτεταμένης), την ανατροφή των παιδιών, την εργασία των γυναικών καθώς και τις σχέσεις και ταυτότητες θηλυκού-αρσενικού».¹⁰

Παρομοίως, στην κοινωνία των Mende, της μιας από τις δύο μεγάλες φυλές της Σιέρα Λεόνε, το κυνήγι μαγισσών είναι μια ευκαιρία για κήρυγμα κοινωνικής και εργασιακής ηθικής από τον ιθαγενή «ανιχνευτή μαγισσών»: «*Η Μαγεία ...παίρνει το πάνω χέρι στη ζωή των ανθρώπων, όταν οι άνθρωποι δεν είναι πραγματικά ανοιχτόκαρδοι. Όλη η διαστροφή που υπάρχει, σε τελική ανάλυση οφείλεται στο ότι οι άνθρωποι μισούν, φοβούνται ή ζηλεύουν ο ένας τον άλλο. Αυτά τα συναισθήματα και αυτά τα κίνητρα κάνουν τους ανθρώπους να δρουν αντικοινωνικά*». Η αντίδραση του κόσμου απέναντι στον «ανιχνευτή» είναι «εκτίμηση για τη δουλειά που κάνει και θέληση να μάθουν τα όσα τους διδάσκει, σχετικά με την κοινωνική υπευθυνότητα και τη συνεργασία».¹¹

Το κυνήγι μαγισσών εντείνεται και λόγω της επέκτασης της «μαύρης οικονομίας», συγκαλύπτοντάς την. Η εξάπλωση του εμπορίου ανθρωπίνων οργάνων ή μελών για να χρησιμοποιηθούν σε μεταμοσχεύσεις ή σε τελετές που σχετίζονται με την απόκτηση πλούτου, δημιουργούν το φόβο ότι σατανικές δυνάμεις απομυζούν τη ζωτική ενέργεια των ανθρώπων.

Είναι κοινά αποδεκτό ότι πέρα από τους διάφορους παράγοντες που συμβάλλουν στη διάδοση του φόβου της μαγείας, στη ρίζα του βρίσκεται ένας ανηλεής αγώνας για επιβίωση που παίρνει τη μορφή μιας σύγκρουσης μεταξύ γενεών. Καθώς το παραδοσιακό σύστημα κοινωνικής αναπαραγωγής έχει διαλυθεί, νέοι άντρες που αδυνατούν να βγάλουν τα προς το ζην καλλιεργώντας τη γη, αποκλεισμένοι από τους παραδοσιακούς πόρους που διέθεταν οι κοινότητες τους λόγω των νέων περιφράξεων, μη έχοντας τη δυνατότητα να πάνε στο σχολείο, συχνά στρέφονται ενάντια στα άλλα μέλη των ίδιων τους των κοινοτήτων και ιδιαίτερα εναντίον των ηλικιωμένων γυναικών, τις οποίες θεωρούν βάρος καθώς και εμπόδιο στη δική τους ευμάρεια. Έτσι, νεαροί άντρες, εκτελώντας συχνά εντολές άλλων που παραμένουν στη σκιά, πηγαίνουν από πόρτα σε πόρτα για να μαζέψουν χρήματα για την αμοιβή του «ανιχνευτή μαγισσών» ή εκτελούν οι ίδιοι την υποτιθέμενη «μάγισσα».

Το 1996 στο Κονγκό καταγράφηκαν 100 περιπτώσεις ηλικιωμένων που κατηγορήθηκαν για μαγεία και δολοφονήθηκαν· στη Ζάμπια αρχηγοί χωριών συνωμοτούν με «ανιχνευτές μαγισσών» για να απαλλοτριώσουν τα υπάρχοντα συνταξιούχων· στη Νότιο Αφρική νεαροί άντρες έκαψαν ζωντανές ηλικιωμένες γυναίκες τις οποίες κατηγορούσαν ότι μετέτρεπαν τους νεκρούς σε ζόμπι για να αποκτήσουν δούλους, στερώντας από τους νέους τη δυνατότητα να εργαστούν!

9 Αρχικά, ο όρος εντοπίζεται στη λατινική και γαλλική φιλολογία του 13ου αιώνα και αφορά το ζήτημα της ανωτερότητας του ενός ή του άλλου φύλου. Χρησιμοποιείται όμως και για να περιγράψει την ένταση της δημόσιας διαμάχης γύρω από τις έμφυλες ταυτότητες κατά τη μετάβαση από τη φεουδαρχία στον καπιταλισμό. Ο νέος καταμερισμός της εργασίας στη βάση του φύλου και η αναδιάρθρωση των σχέσεων αρσενικού-θηλυκού αποτυπώνονται στην ακαδημαϊκή και λαϊκή φιλολογία ως διαμάχη γύρω από τη φύση των θηλυκών δυνατοτήτων και δυνάμεων. Τα *querelles de femmes* αποτέλεσαν βασική οδό για τον ιδεολογικό επανακαθορισμό των έμφυλων σχέσεων κατά τη μετάβαση στον καπιταλισμό.

10 Federici, ό. π., σελ. 9.

11 Anthony J. Gittins, *Mende Religion*, Studia Instituti Anthropos, vol. 41, 1987.

Τα «εγκλήματα» για τα οποία κατηγορούνται οι αφρικανές «μάγισσες» μοιάζουν εξαιρετικά με εκείνα για τα οποία κατηγορήθηκαν οι ευρωπαϊές «μάγισσες»: νυχτερινές πτήσεις, κανιβαλισμός, δολοφονίες νηπίων, καταστροφή των καλλιέργειών, πρόκληση στειρότητας σε άλλες γυναίκες.

Τα θύματα των διώξεων είναι στην πλειοψηφία των περιπτώσεων ηλικιωμένες γυναίκες, κυρίως φτωχές αγρότισσες, που ζουν μόνες ή γυναίκες που οι άντρες θεωρούν ότι τους ανταγωνίζονται. Οι ηλικιωμένες γυναίκες θεωρούνται ο κύριος παράγοντας αντίστασης στην εξάπλωση της χρηματικής οικονομίας, υπερασπιζόμενες μια μη καπιταλιστική χρήση των φυσικών πόρων, ασκώντας τη γεωργία της αυτοσυντήρησης και αρνούμενες να πουλήσουν τα δέντρα και τη γη τους ή να τα υποθηκεύσουν για να αποκτήσουν πρόσβαση στο δανεισμό από τις τράπεζες. Το γεγονός αυτό τις φέρνει σε σύγκρουση με τη νεότερη γενιά που θεωρεί ότι η προηγούμενη γενιά δεν μπορεί να φροντίσει για το μέλλον της και το κυριότερο ότι θέτει εμπόδια στον πλουτισμό της. Είναι χαρακτηριστικό ότι στη Μοζαμβίκη πολλές γυναίκες που επέμεναν να διατηρήσουν τα δικαιώματά τους πάνω στη γη κατηγορήθηκαν ως μάγισσες. Οι περισσότερες από τις γυναίκες αυτές επέμεναν να κρατήσουν τη γη για τα παιδιά τους αντί να την πουλήσουν. Στην Ανατολική Ζάμπια, στη γη των Νγκόνι, η σύγκρουση μεταξύ των αξιών του παραδοσιακού, προσανατολισμένου στη γεωργία της αυτοσυντήρησης κοινοτικού κόσμου και της ανερχόμενης χρηματικής οικονομίας ενέπλεξε και τους ηλικιωμένους άντρες.

Όπως και στην Ευρώπη του 16ου αιώνα, πολλοί άντρες προσπαθούν να απαντήσουν στην απειλή που αποτελεί για την οικονομική ασφάλεια και την ανδρική τους ταυτότητα η εξάπλωση των καπιταλιστικών σχέσεων δυσφημίζοντας τις γυναίκες που πιστεύουν ότι τους ανταγωνίζονται, κυρίως τις γυναίκες που ασκούν εμπορικές δραστηριότητες στα παζάρια. Η κατηγορία για μαγεία υποδαυλίστηκε κι από τη στάση των πολιτικών, οι οποίοι τους επέρριψαν την ευθύνη για τον υψηλό πληθωρισμό που είχε προκαλέσει η φιλελευθεροποίηση της οικονομίας. Ιδιαίτερα στην Γκάνα οι κατηγορίες για μαγεία εις βάρος των γυναικών του παζαριού εξελίχθηκε σε μια σύγκρουση ανάμεσα στις αξίες των γυναικών μικρεμπόρων που στην πλειοψηφία προέρχονται από την ύπαιθρο και προτιμούν να συνεισφέρουν τα κέρδη τους στην τοπική οικονομία και εκείνες των αντρών επιχειρηματιών που είναι περισσότερο προσανατολισμένοι στην παγκόσμια αγορά.

Στην Ινδία, ο χαρακτηρισμός μιας γυναίκας ως «μάγισσας» είναι ένα κοινό τέχνασμα για την αρπαγή γης, για το ξεκαθάρισμα λογαριασμών ή ακόμα και για την τιμωρία της, επειδή αρνήθηκε τις σεξουαλικές απαιτήσεις ενός άνδρα. Στην πλειονότητα των περιπτώσεων, είναι δύσκολο για την κατηγορούμενη να βρει βοήθεια κι είναι αναγκασμένη ή να εγκαταλείψει το σπίτι και την οικογένειά της ή να οδηγηθεί στην αυτοκτονία.

Όχι μόνο στην Αφρική και την Ινδία, αλλά και στη Λατινική Αμερική, τη Σαουδική Αραβία ή την Παπούα Νέα Γουινέα επανεμφανίζεται το κυνήγι και οι θανατώσεις μαγισσών.

*

Ένα νήμα ενώνει το κυνήγι των μαγισσών στην αυγή του καπιταλισμού, το κυνήγι μαγισσών στον 21ο αιώνα, τις νέες αγορές παραγωγής βρεφών προς εξαγωγή, το εμπόριο ανθρώπινων οργάνων, το trafficking, αλλά και το δημόσιο χρέος ενός έθνους-κράτους: *η αέναη πρωταρχική συσσώρευση.*

Θα μπορούσαμε να πούμε ότι σήμερα με την όξυνση της κρίσης του χρέους, τόσο στην Ελλάδα όσο και στην υπόλοιπη Ευρώπη, με τα «προγράμματα σταθερότητας και ανάπτυξης» και όλες τις νέες μεταβολές στις σχέσεις παραγωγής και αναπαραγωγής, διανύουμε ένα νέο κύκλο βίαιης πρωταρχικής συσσώρευσης, όπου ο μπαμπούλας της πτώχευσης γίνεται χρήσιμο εργαλείο για την πλήρη ένταξη των σχετικά αποεμπορευματοποιημένων πλευρών

της κοινωνικής αναπαραγωγής στην καπιταλιστική αξιοποίηση.

Η νέα πρωταρχική συσσώρευση έχει τη μορφή των περικοπών στους μισθούς, τις συντάξεις, τα επιδόματα και τις υπερωρίες, τη μείωση των εξόδων των δημόσιων υπηρεσιών, την αύξηση της φορολογίας, την ένταση των διαχωρισμών ανάμεσα σε παλιούς και νέους εργαζόμενους, ανάμεσα σε μόνιμους και συμβασιούχους, ανάμεσα στους «τεμπέληδες» και τους «εργατικούς». Μέρος αυτής της εκστρατείας είναι η ενοχή που επιδιώκεται να δημιουργηθεί στην εργατική τάξη, ενοχή για το «δημόσιο χρέος», ενοχή για τις «υπερβολικές απολαύσεις» της, ενοχή για την κακή λειτουργία του κράτους ή για την χαμηλή ανταγωνιστικότητα της χώρας. Στο πλαίσιο αυτό δε λείπει το «κυνήγι μαγισσών»: «βολεμένοι υπάλληλοι», «τεμπέληδες», «υπεράριθμοι», «μετανάστες», «ανεύθυνοι απεργοί» ...σε τελική ανάλυση προδότες του εθνικού στόχου της οικονομικής σωτηρίας της χώρας, που πρέπει να εξαλειφθούν. Έτσι, δεν είναι καθόλου τυχαία η κινητοποίηση του κοινωνικού αυτοματισμού: καρφώματα για φοροδιαφυγή στο ειδικό site του υπουργείου οικονομικών, αλληλοκαρφώματα ανάμεσα σε συναδέλφους, μέχρι τη στοχοποίηση του αντιεξουσιαστικού χώρου και των απείθαρχων και αγωνιζόμενων προλετάρων. Όλα αυτά, εντός ενός κλίματος ιδεολογικής τρομοκρατίας και διασποράς του κοινωνικού φόβου.

Η «Ιερά Εξέταση» της τρόικας και της ελληνικής κυβέρνησης κατασκευάζει τις καινούριες «μάγισσες» που θα θυσιαστούν στην πυρά της δημοσιονομικής εξυγίανσης. Στο χέρι μας είναι να στήσουμε τις δικές μας οργανιστικές γιορτές, τα δικά μας «Sabbath», που θα στείλουν στη φωτιά αυτούς που σήμερα παρουσιάζονται ως σωτήρες μας.

**Κόκκινο Νήμα
Ιούλιος 2010**

Το να κατανοήσουμε το κυνήγι των μαγισσών έχει ζωτική σημασία τόσο για την κατανόηση της ανόδου του καπιταλισμού όσο και για την κατανόηση της οικογένειας, του γυναικείου ρόλου και της σχέσης που έχουμε με το σώμα μας. Η μεγάλη σημασία και επιρροή του συχνά αποσιωπάται ακόμα και από τη ριζοσπαστική ιστοριογραφία. Η σύντομη αυτή επισκόπηση εξετάζει τις οικονομικές, κοινωνικές και ιδεολογικές αιτίες και επιπτώσεις της σφαγής των γυναικών κατά την άνοδο του καπιταλισμού.

«Η αναγνώριση της ανώτερης γνώσης που κατείχαν οι μάγισσες διαπιστώνεται από την ευρέως διαδεδομένη πεποίθηση ότι μπορούσαν να κάνουν θαύματα. Η μάγισσα ήταν στην πραγματικότητα ο πιο εμβριθής στοχαστής, ο πιο εξελιγμένος επιστήμονας της εποχής εκείνης... Καθώς η γνώση ήταν πάντοτε δύναμη, η Εκκλησία φοβόταν τη χρήση της από τις γυναίκες και έστρεψε εναντίον τους τα πιο θανατηφόρα της όπλα». Matilda Joslyn Gage, *Women, Church and State: The Original Exposé of Male Collaboration Against the Female Sex*, 1893.

Κατά τη διάρκεια του 16^{ου} και του 17^{ου} αιώνα, σε ολόκληρη την Ευρώπη, σε κάθε πόλη και χωριό, γίνονταν μαζικοί φόνοι γυναικών με την κατηγορία πως ήταν μάγισσες. Σε κάποιες πόλεις θανατώνονταν μερικές κάθε εβδομάδα, σε άλλες θανατώνονταν εκατοντάδες σε μία και μόνο εκτέλεση. Οι εκτελέσεις συνεχίστηκαν για δύο αιώνες και άγγιξαν τη ζωή όλων. Εξάπλωσαν το φόβο, κατέστρεψαν κοινωνικά δίκτυα, κατέστειλαν αντιστάσεις και δε σταμάτησαν πριν να υποταχθεί επαρκώς ο πληθυσμός και να πέσει η ζωή και η ψυχή των ανθρώπων στα νύχια του αναδύμενου κράτους, των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων και της Εκκλησίας. Η τεράστια σημασία του διωγμού των μαγισσών δεν έχει υποβαθμιστεί μόνο από την επίσημη ιστοριογραφία, αλλά και από τη μαρξιστική και την αναρχική ιστοριογραφία. Και όπου το θέμα αυτό έχει εξεταστεί, δεν έχουν αναδειχτεί οι συνέπειές του στους ρόλους των δύο φύλων.

Το συγκεκριμένο κείμενο είναι μια μικρή συμβολή στην αποκατάσταση της ισορροπίας. Περιλαμβάνει κάποια στοιχεία για το ιστορικό πλαίσιο, στη συνέχεια προχωρά σε μια περιγραφή του τρόπου που γίνονταν οι δίκες των μαγισσών και καταλήγει με μια ερμηνεία των αιτιών και των συνεπειών τους.

Εισαγωγή

«Ο αριθμός των μαγισσών και των μάγων έχει αυξηθεί παντού δραματικά. Αυτού του είδους οι άνθρωποι έχουν πληθύνει εκπληκτικά τα τελευταία χρόνια», έγραφε ο επίσκοπος Jewel το 1559. «Η χώρα είναι γεμάτη μάγισσες. Έχουν κατακλύσει όλα τα μέρη και σύντομα θα κατακυριεύσουν ολόκληρη τη χώρα», ισχυριζόταν ο Αρχιδικαστής Anderson το 1602.¹

Είναι δύσκολο να βρούμε τον ακριβή αριθμό των γυναικών που εκτελέστηκαν στην Ευρώπη, αλλά είναι πιθανό πως ήταν εκατοντάδες χιλιάδες, σε μια εποχή που ο πληθυσμός της Ευρώπης ήταν μικρότερος απ' ό,τι είναι σήμερα.² Στην Αγγλία, περίπου το ένα τέταρτο όλων των ποινικών δικών από τις αρχές του 16^{ου} ως τα τέλη του 17^{ου} αιώνα ήταν δίκες μαγισσών. Οι περισσότερες από τις γυναίκες που κατηγορούνταν τελικά εκτελέστηκαν. Πριν από αυτή την περίοδο, δεν υπήρχαν ούτε δίκες μαγισσών, αλλά ούτε και η ιδέα πως οι μάγισσες είναι κακές. Στην Αγγλία η μαγεία άρχισε να τιμωρείται με τη θανατική ποινή το 1532. Από το 1066 μέχρι τότε, είχαν καταγραφεί μόνο έξι εκτελέσεις μαγισσών, αλλά και αυτές αφορούσαν υποθέσεις εσχάτης προδοσίας. Οι δίκες μαγισσών άρχισαν να φθίνουν κατά το 18^ο αιώνα, καθώς η μαγεία έπαψε να αποτελεί έγκλημα στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες από τα μέσα του 17^{ου} αιώνα. Η χειρότερη περίοδος ήταν μεταξύ 1580 και 1630, κατά τη διάρκεια της παρακμής των φεουδαρχικών σχέσεων, της ανόδου του εμποροκρατικού καπιταλισμού (μερκαντιλισμός) και της αύξησης της μετανάστευσης και της ημερομίσθιας εργασίας. Οι δίκες δεν ήταν κατάλοιπο του Μεσαίωνα, αλλά κομμάτι της ανόδου του καπιταλισμού και του «διαφωτισμού».

Οι εκτελέσεις μαγισσών χρησιμοποιήθηκαν από κομμάτια της άρχουσας τάξης σε όλη την Ευρώπη για διάφορους λόγους: για τη δήμευση περιουσιών, τη δαιμονοποίηση των ζητιάνων, τον έλεγχο της αναπαραγωγής, την επιβολή του κοινωνικού ελέγχου και των έμφυλων ρόλων και για τον αποκλεισμό των γυναικών από τις οικονομικές, πολιτικές και κοινωνικές δραστηριότητες. Οι δίκες δε χρησιμοποιήθηκαν μόνο για να διαρραγούν οι παλιές κοινοτικές μορφές ζωής και να καταδικαστούν κάποιοι παραδοσιακές πρακτικές, αλλά συνιστούσαν και ένα όπλο με το οποίο μπορούσε να κατασταλεί η αντίσταση στην οικονομική και κοινωνική αναδιάρθρωση. Το φαινόμενο επεκτάθηκε τόσο πολύ χρονικά και

¹ Παρατίθενται στο Keith Thomas (1971) *Religion and the Decline of Magic*.

² Παρόλο που υπάρχει μεγάλη διαμάχη σχετικά με τον αριθμό των γυναικών που θανατώθηκαν, είναι αρκετά πιθανό να άγγιξε τις 200.000. Η έλλειψη αρχείων και έρευνας δε μας επιτρέπει να είμαστε ακριβείς. Για μια αναλυτικότερη εξέταση του ζητήματος βλ. Silvia Federici (2004) *Caliban and the Witch*, σελ. 208 και Anne L. Barstow (1994) *Witchcraze: A New History of the European Witch Hunts*. Σε κάθε περίπτωση όμως, οι αριθμοί είναι τέτοιοι που καταδεικνύουν την ύπαρξη ενός καθεστώτος τρομοκρατίας σε όλες τις κοινότητες της Ευρώπης, που κράτησε για αιώνες και είχε βαθιές κοινωνικές και ψυχολογικές συνέπειες. Μια εικόνα για τον πληθυσμό της Ευρώπης το 1600 δίνεται από τα εξής στοιχεία: Γερμανία και Αυστρία: 13 εκατομμύρια, Ιταλία: 11 εκατομμύρια, Ισπανία: 9 εκατομμύρια, σημερινό Ην. Βασίλειο: 9 εκατομμύρια.

γεωγραφικά, ώστε δεν μπορεί να υπάρξει μία και μόνο ερμηνεία για τις δίκες. Ωστόσο, οι διαφορετικές ερμηνείες όχι μόνο δεν αντιφάσκουν η μία προς την άλλη, αλλά αντίθετα δείχνουν πόσο ευρέως χρησιμοποιήθηκε ως εργαλείο το κυνήγι των μαγισσών.

Οι μάγισσες προέρχονταν από τις κατώτερες τάξεις. Οι περισσότερες από τις γυναίκες που κατηγορήθηκαν ήταν φτωχές χωριάτισσες και οι κατηγοροί τους ήταν είτε μέλη του κλήρου είτε πλούσια μέλη της ίδιας κοινότητας –συνά οι εργοδότες τους ή γαιοκτήμονες.

Πέρα από τις μάγισσες υπήρχαν και άνδρες που εξασκούσαν κάθε είδους μαγεία και θεραπείες αλλά δε θανατώνονταν. Ο Ζαν Μποντίν (Jean Bodin), υποτιθέμενη μορφή του «διαφωτισμού» και Γάλλος συγγραφέας ενός εγχειριδίου ανακάλυψης μαγισσών, προσδιόρισε την αναλογία μεταξύ γυναικών και ανδρών σε 50 προς 1. Στην Αγγλία, το 90% όσων θανατώθηκαν ήταν γυναίκες, ενώ οι περισσότεροι άνδρες που θανατώθηκαν ήταν σύζυγοι γυναικών που κατηγορήθηκαν για μαγεία.

Το φαινόμενο ήταν πανευρωπαϊκό, αντιπροσωπευτικό μιας βαθιάς φιλοσοφικής, κοινωνικής και πολιτικής αλλαγής στην κοινωνία και είχε αναντίρρητα ενορχηστρωθεί από τα υψηλότερα κλιμάκια της εξουσίας. Ωστόσο, σε φαινομενική αντίθεση με την κλίμακα και το βάθος του φαινομένου, οι δίκες καθαυτές αφορούσαν ζητήματα της καθημερινής ζωής και υποθέσεις του χωριού. Η κατηγορία που απαγγελλόταν ήταν η εξάσκηση «μαγείας», όμως τα εγκλήματα που αποδείκνυαν την κατηγορία ήταν το «κόψιμο του γάλατος», η κλοπή μήλων, η παροχή βοήθειας στη γέννα κάποιας γειτόνισσας ή η παρασκευή μαντζουνιών. Οι δίκες δείχνουν πόσο βαθιά και εκτεταμένη ήταν μέσα στην ευρωπαϊκή ιστορία η μετατόπιση του συσχετισμού δύναμης σε επίπεδο χωριού ενάντια στις καθημερινές πρακτικές των αγροτισσών. Οι συνέπειες ήταν τόσο βαθείς, που ακόμη και σήμερα αισθανόμαστε την επιρροή τους τόσο στις ταξικές σχέσεις όσο και στις σχέσεις μεταξύ των δύο φύλων.

Οι περιφράξεις και η άνοδος του καπιταλισμού, της εκκλησίας και του κράτους

Ο Μεσαίωνας

Κατά τη διάρκεια του Μεσαίωνα (της χρονικής περιόδου από το 12^ο ως τις αρχές του 15^{ου} αιώνα περίπου) η ευρωπαϊκή ύπαιθρος χαρακτηριζόταν σε μεγάλο βαθμό από ένα φεουδαρχικό σύστημα, στο οποίο οι χωρικοί είχαν το δικό τους χωράφι για αυτοσυντήρηση, κάποιες κοινές γαίες ενώ επιπλέον έπρεπε να δουλεύουν στα χωράφια των γαιοκτημόνων καταβάλλοντας ενοίκιο και φόρο. Επίσης, στις πόλεις υπήρχε χειροτεχνική παραγωγή και σε κάποια επαγγέλματα εργάζονταν χιλιάδες μεροκαματιάρηδες. Οι γυναίκες εξασκούσαν όλα τα επαγγέλματα και τις τέχνες και ανήκαν στις αντίστοιχες συντεχνίες. Η πανούκλα του 1347-1350 αφάνισε το ένα τρίτο του ευρωπαϊκού πληθυσμού, οδηγώντας σε τεράστια έλλειψη εργατικού δυναμικού.

Γυναίκα που κουβαλά ένα καλάθι με σπανάκι. Οι γυναίκες το Μεσαίωνα είχαν κήπους όπου καλλιεργούσαν ιατρικά βότανα. Η γνώση τους για τις ιδιότητες των βοτάνων ήταν ένα από τα μυστικά που περνούσαν από γενιά σε γενιά. Ιταλία, 1385.

1400-1499

Κατά τη διάρκεια του 15^{ου} αιώνα τα πρώτα σημάδια της αλλαγής εμφανίστηκαν με την εξερεύνηση του «νέου κόσμου» και την εισαγωγή νέων αγαθών στην Ευρώπη. Τότε ξεκίνησε η ανάπτυξη της νέας επιστήμης και φιλοσοφίας. Τα σχίσματα εντός της Εκκλησίας πλήθαιναν και αιρετικές σχέτες, όπως οι Αναβαπτιστές και οι Ταμπορίτες, αμφισβητούσαν την ιεραρχία της Εκκλησίας και αποκτούσαν όλο και μεγαλύτερη απήχηση.³ Η Εκκλησία εισήγαγε το θεσμό της

³ Και αυτές οι ομάδες διώχθηκαν ανελέητα και έχουν τη δική τους συναρπαστική ιστορία. Κατά κανόνα ήταν κατά της ατομικής ιδιοκτησίας και από πολλές απόψεις θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως οι πρώτοι αναρχικοί. Κάποιοι ισχυρίζονται ότι το αιρετικό κίνημα ήταν η πρώτη «Προλεταριακή Διεθνής», με αιρέσεις που εκτεινόταν σε μεγάλη γεωγραφική κλίμακα και με διεθνή δίκτυα, συμπεριλαμβανομένων των εμπορικών δικτύων, των προσκυνημάτων και των προσφύγων.

Ιεράς Εξέτασης για να περιφρουρήσει την εξουσία της. Υπήρξε μια γενική αναβάθμιση του βιοτικού επιπέδου και της δύναμης των εργατικών και αγροτικών τάξεων. Αυτό συνέβη, εν μέρει, εξαιτίας της έλλειψης εργατικού δυναμικού. Έτσι, οι άνθρωποι μπορούσαν να κάνουν σκληρό παζάρι για την εργασία τους με αποτέλεσμα να κατακτήσουν «ένα βιοτικό επίπεδο, που δεν ξεπεράστηκε παρά μόνο τον 19^ο αιώνα».⁴ Η κατάσταση διαφοροποιείτο από περιοχή σε περιοχή της Ευρώπης, αλλά γενικά, μετά από ένα πλήθος ανοιχτών και συντονισμένων αγώνων των χωρικών, οι μισθοί αυξήθηκαν ή καθιερώθηκαν, οι χωρικοί απέκτησαν μεγαλύτερη αυτονομία και η δουλοπαροικία σχεδόν καταργήθηκε στις περισσότερες περιοχές. Επίσης υπήρξε μια αξιοσημείωτη δυσαναλογία μεταξύ των φύλων. Κάποιες στατιστικές από τα μητρώα γεννήσεων και θανάτων δείχνουν τις γυναίκες να υπερτερούν αριθμητικά έναντι των ανδρών, με 110 ή 120 γυναίκες ανά 100 άνδρες.

Το κινήγι των μαγισσών κατά τον 16^ο και τον 17^ο αιώνα ήταν εν μέρει μια επίθεση της άρχουσας τάξης, μια απάντηση στους έντονους ταξικούς αγώνες του προηγούμενου αιώνα και κατά συνέπεια στην κρίση συσσώρευσης που αντιμετώπιζε η άρχουσα τάξη.

1500-1599

Κατά τη διάρκεια του 16^{ου} αιώνα πολλές ταξικές εξεγέρσεις καταπνίγηκαν, όπως οι Πόλεμοι των Χωρικών στη Γερμανία ή οι Αγροτικές Εξεγέρσεις στην Αγγλία. Οι διαμάχες εντός της Εκκλησίας εντάθηκαν και περιλάμβαναν τις Μεταρρυθμίσεις, το σχίσμα καθολικών-προτεσταντών και την άνοδο των λουθηρανών και διάφορων αιρετικών ή ριζοσπαστικών χριστιανικών αιρέσεων. Είναι αξιοσημείωτο το γεγονός ότι όλα τα παρακλάδια της επίσημης χριστιανικής Εκκλησίας (καθολικοί, προτεστάντες, λουθηρανοί) είχαν την ίδια εχθρική στάση απέναντι

Για περισσότερα στοιχεία σχετικά με τη συναρπαστική ιστορία αυτού του κινήματος, βλ. το μυθιστόρημα *Εκκλησιαστής* της συλλεκτίβας Luther Blisset (2004), το οποίο περιλαμβάνει την ιστορία των Αναβαπτιστών και άλλων αιρέσεων. Παρόλο που από πολλές απόψεις είναι καλό βιβλίο, δεν κάνει την παραμικρή αναφορά στο κινήγι των μαγισσών. Για μια καλή επισκόπηση της ιστορίας των Ταμποριτών, βλ. Howard Kaminsk, *A History of the Hussite Revolution* και H.C. Lea (1961) *The Inquisition of the Middle Ages* για πληροφορίες σχετικά με πολλές αιρετικές σχέτες. Βλ. επίσης 'Neither mine nor thine: Communist experiments in Hussite Bohemia'. Βλ. ένα άρθρο του Kenneth Rexroth, το οποίο καλύπτει επίσης τους Αδελφούς του Ελευθέρου Πνεύματος και την Εξέγερση των Χωρικών στο www.bopsecrets.org/rexroth/communalism2.htm. Επίσης υπάρχει μια ενότητα που πραγματεύεται τους Ταμπορίτες στο *Against History, Against Leviathan* του Fredy Perlman.

Τα δύο παραπάνω άρθρα περιέχουν κάποιες ανακρίβειες και μεταφραστικά προβλήματα όσον αφορά τους Αδαμίτες, αλλά παρόλα αυτά αξίζει να τα διαβάσει κανείς. Το βιβλίο του Perlman, από την άλλη, τους υπερ-ρομαντικοποιεί και δεν περιλαμβάνει πηγές, αλλά είναι ευανάγνωστο και δίνει μια καλή εικόνα του γενικότερου πλαισίου. Τέλος, ένα ενδιαφέρον βιβλίο που επικεντρώνεται ειδικά στις γυναίκες, είναι το *Warring Maidens, Captive Wives and Hussite Queens: Women and Men at War and at Peace in Fifteenth Century Bohemia*. Ευχαριστώ, Rosanne!

4 Silvia Federici (2004) *Caliban and the Witch: Women, the Body and Primitive Accumulation*, σελ. 47.

στις μάγισσες.⁵ Το κράτος και η Εκκλησία συνδέονταν όλο και περισσότερο μεταξύ τους και αποκτούσαν όλο και μεγαλύτερη δύναμη κάτι που σχετίστηκε με την άνοδο των πανεπιστημίων και των ελεύθερων ή επιστημονικών επαγγελμάτων. Οι γυναίκες μοιραία αποκλείστηκαν από τα νέα αυτά πεδία εξουσίας. Η μάχη που έδινε η Εκκλησία για να αποκτήσει τον έλεγχο επί της ιδεολογίας, των διοικητικών λειτουργιών και της γης δεν περιλάμβανε μόνο τις δίκες των μαγισσών αλλά και τις διώξεις της Ιεράς Εξέτασης ενάντια στους ριζοσπάστες, τους Εβραίους, τους Μουσουλμάνους, τους επιστήμονες που αντιτίθονταν στην Εκκλησία, καθώς και σε κάθε άλλον που θεωρούνταν εμπόδιο στην εξουσία της. Μέσα στα διάφορα δόγματα του χριστιανισμού υπήρχαν πολλές φατρίες και η Εκκλησία έκανε πολλούς πολιτικούς εχθρούς, καθώς και συμμάχους. Για παράδειγμα μεταρρυθμιστές όπως ο Ερρίκος ο Η' δήμευσαν τη γη και περιόρισαν την πολιτική εξουσία της Εκκλησίας.

Κατά το 16^ο αιώνα εδραιώθηκαν και έγιναν αποδεκτοί μερικοί από τους θεμέλιους λίθους του παγκόσμιου καπιταλισμού. Οι αποικίες εξήγαγαν περισσότερες πρώτες ύλες και σκλάβους, δίνοντας ώθηση στην ανάπτυξη του εμποροκρατικού καπιταλισμού και εδραιώνοντας το διαχωρισμό μεταξύ Βορρά και Νότου και την ιδεολογία του ρατσισμού. Η ανάπτυξη της οικοτεχνίας, της μετανάστευσης και της ημερομίσθιας εργασίας όξυναν τόσο το διαχωρισμό μεταξύ πόλης και υπαίθρου όσο και τον καταμερισμό της εργασίας βάσει του φύλου. Επίσης, το χρήμα απέκτησε σημαντικότερο ρόλο στις αναπτυσσόμενες εταιρείες εισαγωγών-εξαγωγών και στην καθημερινή ζωή των ανθρώπων. Ο πληθωρισμός πρωτοεμφανίστηκε στα μέσα του 16^{ου} αιώνα, εν μέρει λόγω της εισαγωγής χρυσού και αργύρου από τις αποικίες. Αποτέλεσμα του πληθωρισμού ήταν η αύξηση στις τιμές των τροφίμων και ο λιμός (καθώς και η πρώτη εσκεμμένη αποθήκευση σιτηρών προκειμένου να διατηρηθούν ψηλά οι τιμές των τροφίμων).

1600-1699

Κατά το 17^ο αιώνα, ο εμποροκρατικός καπιταλισμός παρουσίαζε εκρηκτική ανάπτυξη, όλο και μεγαλύτερα κομμάτια γης στην Αφρική και την Αμερική αποικίζονταν και οι πόλεις αναπτύσσονταν. Έγιναν τεράστιες αλλαγές στην επιστήμη, την ιατρική και τη φιλοσοφία, ενώ οι γιατροί καθιερώθηκαν ως επαγγελματίες που υπηρετούσαν τις ανάγκες της άρχουσας και της μεσαίας τάξης.

Η περίφραξη και η ιδιωτικοποίηση της γης συνεχίστηκε με γοργούς ρυθμούς παράλληλα με τους αυξανόμενους αγώνες καθώς οι άνθρωποι έχαναν τα μέσα διαβίωσής τους και το δικαίωμά τους να χρησιμοποιούν την κοινή γη για τη βοσκή των ζώων ή για τη συλλογή ξυλείας και βοτάνων.⁶ Οι περιφράξεις ήταν

⁵ Η Καθολική Εκκλησία ποτέ δεν απολογήθηκε για αυτή τη φρικτή σφαγή, παρά το γεγονός ότι όλα αυτά τα χρόνια ένωσε την ανάγκη να απολογηθεί για ένα σωρό άλλα πράγματα.

⁶ Βλ. *Down With the Fences: Battles for the Commons in South London* 2004 και *South London Stories, Mysteries, Mythologies* στο www.past-tense.org.uk

μέρος της ανάδυσης του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής υπό την έννοια ότι οι άνθρωποι ήταν αναγκασμένοι να εργάζονται για χρήματα και να πουλούν την εργασία τους (δηλ. το σώμα και το χρόνο τους) ως εμπόρευμα. Η γη περιφρασσόταν σε ολόκληρη την Αγγλία από τον 15^ο έως τον 18^ο αιώνα εν μέρει εξαιτίας του γεγονότος ότι η μαζική εκτροφή προβάτων ήταν επικερδέστερη από τις καλλιέργειες και απαιτούσε περισσότερη γη και λιγότερη εργασία.⁷ Οι πόλεις μεγάλωναν όπως και οι κοινότητες μεταναστών ή νομάδων που μετακινούνταν από το ένα μέρος στο άλλο, και καθώς δεν κατάφερναν πάντοτε να βρουν δουλειά, ήταν αναγκασμένοι να βιώνουν ένα χασπικό μίγμα μισθωτής εργασίας, ζητιανιάς και εκτεταμένης παραβατικότητας. Αυτοί οι «αλήτες» διώκονταν σκληρά με μια πλειάδα διαφορετικών νόμων και υπόκειντο σε διάφορες τιμωρίες όπως το δημόσιο μαστίγωμα και η φυλάκιση. Οι «φτωχοί» που είχαν πολλαπλασιαστεί ως αποτέλεσμα των κοινωνικών αλλαγών ποινικοποιούνταν. Ανάμεσα στους πλάνητες και τους μετανάστες που διέσχιζαν την Ευρώπη ένα μεγάλο ποσοστό ήταν γυναίκες, πολλές εκ των οποίων είχαν αναγκαστεί να εγκαταλείψουν τη γη τους εξαιτίας των νομικών αλλαγών που περιόριζαν το δικαίωμα των γυναικών στην κληρονομιά γης ή ιδιοκτησίας. Πολλές μετακόμισαν στις πόλεις προκειμένου να εργαστούν σε βιοτεχνίες ή ως υπηρέτριες, πόρνες, χορεύτριες ή νοσοκόμες.

Χωρικός που
ξεδιπλώνει το
λάβαρο της
ελευθερίας.

⁷ Σχετικά με τους κινδύνους της μετατροπής της γεωργικής γης σε βοσκοτόπια, βλ. την περιγραφή του Τόμας Μουρ σχετικά με τα πρόβατα που «τρώνε τους ανθρώπους» στην *Ουτοπία*, που εκδόθηκε το 1516.

Πώς γινόταν το κυνήγι μαγισσών;

Οι διωγμοί των μαγισσών ήταν οργανωμένες, συντονισμένες, πολύπλευρες συστηματικές επιθέσεις. Η Εκκλησία όριζε το πρόβλημα των μαγισσών, οι γιατροί τις εξέταζαν, τις βασάνιζαν και τις καταδίκαιζαν, οι νομικοί απήγγειλαν κατηγορίες και επέβλεπαν τις νομικές διαδικασίες και οι ανώτεροι κρατικοί υπάλληλοι οργάνωναν τις εκτελέσεις.

Το πρώτο εγχειρίδιο εντοπισμού μαγισσών, το *Malleus Maleficarum* (Το Σφυρί των Μαγισσών) εκδόθηκε το 1484 από δύο δομινικανούς μοναχούς και διαδόθηκε ευρέως σε όλη την Ευρώπη. Η εξέλιξη της τυπογραφίας οδήγησε στην εκτύπωση περισσότερων φυλλαδίων και εγχειριδίων κατά των μαγισσών και πολλοί κληρικοί, λόγιοι και μέλη βασιλικών οικογενειών εξέδωσαν τα δικά τους κείμενα, όπως ο Ζαν Μποντέν και ο βασιλιάς Ιάκωβος της Αγγλίας.

"Το Σφυρί των Μαγισσών". Εγχειρίδιο για κυνηγούς μαγισσών και Ιεροεξεταστές. Εκδόθηκε το 1486 στη Γερμανία και έκανε δεκαέξι εκδόσεις μέχρι το 1669. Αποτελείται από τρία μέρη. Στο πρώτο μέρος ανασκευάζονται τα επιχειρήματα όσων ισχυρίζονται ότι δεν υπάρχει μαγεία, πράγμα που εμποδίζει τη δίωξή της. Στο δεύτερο μέρος περιγράφονται οι μορφές μαγείας και οι συνταγές της. Το τρίτο αποτελεί βοήθημα αντιμετώπισης της μαγείας για δικαστές.

Η διαδικασία των δικών ξεκίνησε με μια συνεχή προπαγάνδα των αρχών, οι οποίες εξέφραζαν δημοσίως την ανησυχία τους για την εξάπλωση των μαγισσών. Τα θεατρικά έργα, οι πίνακες, τα ποιήματα και τα θρησκευτικά κείμενα της εποχής βοήθησαν στην κατασκευή του δαιμονοποιημένου στερεότυπου της μάγισσας και διέσπειραν το φόβο. Οι κυνηγοί μαγισσών ταξίδευαν από χωριό σε χωριό κάνοντας προπαγάνδα και μοιράζοντας κείμενα με οδηγίες για το πώς μπορεί να αναγνωρίσει κανείς μια μάγισσα. Αναρτούνταν ανακοινώσεις για τον επικείμενο ερχομό του κυνηγού μαγισσών, για παράδειγμα, σε δύο εβδομάδες, και τότε θα έπρεπε όλοι να αρχίσουν να υποδεικνύουν τις μάγισσες της περιοχής. Η ζωή όσων αρνούσαν να συνεργαστούν μπορούσε να τεθεί σε κίνδυνο. Οι μάγισσες κατηγορούνταν δημοσίως και οποιοσδήποτε προσπαθούσε να τις βοηθήσει καθίστατο αυτομάτως ύποπτος. Αυτή η προπαγάνδα σε συνδυασμό με το καθεστώς τρομοκρατίας που διήρκεσε διακόσια χρόνια είχαν ανυπολόγιστες συνέπειες.⁸

⁸ Ενδεικτικό είναι ότι το μοναδικό γνωστό παράδειγμα ομάδας ανδρών που υπερασπίστηκαν τις

Οι δίκες ήταν μια φάρσα, με έωλα αποδεικτικά στοιχεία και χωρίς καμία σχεδόν πιθανότητα αθώωσης. Τα βασανιστήρια αποτελούσαν μεγάλο μέρος της διαδικασίας των δικών. Ο Ιάκωβος Α΄ έγραφε: «Δεν ομολογούν αν δεν βασανιστούν, πράγμα που μαρτυρά την ενοχή τους». Τα βασανιστήρια ήταν άγρια και περιλάμβαναν ακραία σεξουαλική κακοποίηση. Τα εγκλήματα καθαυτά ήταν τόσο ασαφής, απροσδιόριστα και αόριστα που μπορούμε να δούμε την αναλογία με τη σημερινή «αντιτρομοκρατική» εκστρατεία. Μια ασαφής αλλά πολύ ισχυρή κατηγορία που θέτει κάποιον εκτός της υπόλοιπης ανθρωπότητας και του στερεί την προσδοκία για ανθρώπινη μεταχείριση. Όπως γράφει η Silvia Federici: «Η απόλυτη αοριστία της κατηγορίας –το γεγονός πως ήταν αδύνατο να αποδειχτεί, ενώ ταυτόχρονα προκαλούσε τον υπέρτατο τρόμο– σήμαινε ότι μπορούσε να χρησιμοποιηθεί για την τιμωρία κάθε είδους διαμαρτυρίας και να γεννήσει υποψίες ακόμη και για τις πιο συνηθισμένες όψεις της καθημερινής ζωής».⁹

Περιγράφοντας το πώς πρέπει να είναι οι δίκες, ο Ζαν Μποντέν λέει τα εξής: «Η απόδειξη τέτοιων εγκλημάτων είναι τόσο σκοτεινή και δύσκολη που ούτε μία μάγισσα στο εκατομμύριο δε θα είχε κατηγορηθεί ή τιμωρηθεί αν η διαδικασία διεπόταν από τους συνηθεις κανόνες. Αυτός που κατηγορείται για μαγεία δεν πρέπει σε καμία περίπτωση να αθωωθεί».¹⁰

Η εκτέλεση της
Ann Hendricks, που
καταδικάστηκε για
μαγεία, Αμστερνταμ,
1571.

γυναίκες στην κοινότητά τους, ήταν μια ομάδα ψαράδων από το St. Jean-de-Luz στη χώρα των Βάσκων, οι οποίοι βρίσκονταν στη θάλασσα τους μήνες που γινόταν η προπαγάνδα. Όταν άκουσαν ότι οι γυναίκες και οι αδελφές τους περνούσαν από δίκες μαγισσών, επέστρεψαν αμέσως και πέτυχαν να τις σταματήσουν.

⁹ Federici, ό.π. σελ. 170.

¹⁰ Ζαν Μποντέν (1580), παρατίθεται στο Mary Daly (1978) *Gyn/Ecology: The Metaethics of Radical Feminism*, σελ. 182 και στο P. Hughes (1975) *Witchcraft*.

Οι δίκες και οι εκτελέσεις, στην αγχόνη ή στην πυρά, ήταν δημόσιες εκδηλώσεις όπου όλη η κοινότητα ήταν υποχρεωμένη να παραβρεθεί, συμπεριλαμβανομένων των θυγατέρων των μαγισσών, πράγμα στο οποίο δινόταν ορισμένες φορές ιδιαίτερη σημασία. Οι κυνηγοί των μαγισσών έφταναν στην πόλη μαζί με γιατρούς, κρατικούς υπαλλήλους, μέλη του κλήρου και δήμιους. Όλοι οι κάτοικοι έπρεπε να πάνε στην πλατεία για να παρακολουθήσουν το θέαμα της δίκης, μια μεγάλη εκδήλωση με αποκορύφωμα τις εκτελέσεις. Αν κάποιος δεν παρευρισκόταν στην «εκδήλωση» ή αν, ακόμα χειρότερα, μιλούσε εναντίον της δίκης ή υπερασπιζόταν κάποια κατηγορούμενη θεωρούνταν αμέσως ότι αποδεχόταν την ενοχή του και η ζωή του έμπαινε σε κίνδυνο. Ο αυξανόμενος φόβος δεν μπορεί να θεωρηθεί υπερβολικός αν σκεφτεί κανείς ότι για δεκάδες χρόνια καίγονταν τακτικά πλήθη γυναικών. Οι άνθρωποι αυτοί ήταν γείτονες, φίλοι και συγγενείς. Τα περιστατικά γειτόνων που κατηγορούσαν ο ένας τον άλλο δεν ήταν παρά αντίδραση απέναντι στο φόβο που γεννούσαν αυτές οι επαναλαμβανόμενες δημόσιες δίκες και εκτελέσεις. Αυτή είναι μια διαφορετική ανάγνωση της ιστορίας σε σχέση με την εξήγηση περί «μανίας κατά των μαγισσών» ή περί «μαζικής ψύχωσης» που δίνεται συχνά στην επίσημη ιστορία. Στη συνέχεια εξετάζονται κάποιες από τις αιτίες και τις συνέπειες του κυνηγιού των μαγισσών.

Ο διάβολος και οι μάγισσες ποδοπατούν ένα σταυρό. Από το εγχειρίδιο κυνηγών μαγισσών, *Compendium maleficarum*, 1608.

Αχώνευτες ανεξάρτητες γυναίκες

Καθώς το χρήμα, η μισθωτή εργασία, τα νέα ελεύθερα επαγγέλματα και η αστικοποίηση αναπτύσσονταν, το κυνήγι μαγισσών ήταν ένας από τους μηχανισμούς ελέγχου και υποταγής των γυναικών, των οποίων η οικονομική και κοινωνική ανεξαρτησία αποτελούσε απειλή για το τότε αναδυόμενο κοινωνικό καθεστώς. Η Mary Daly ισχυρίζεται ότι οι μάγισσες ήταν «*γυναίκες, των οποίων η σωματική, διανοητική, οικονομική, ηθική και πνευματική ανεξαρτησία και δράση αποτελούσαν μεγάλη απειλή για το μονοπώλιο των αρσενικών σε όλες τις σφαίρες της κοινωνικής ζωής*». Καθώς οι γυναίκες αποκλείονταν από την οικονομική και την πολιτική ζωή, ο εξευτελισμός και η βία χρησιμοποιούνταν για να επιβληθούν και να νομιμοποιηθούν οι νέες σχέσεις μεταξύ των δύο φύλων.

Οι γυναίκες που δε φοβόντουσαν να πουν δημοσίως αυτό που σκέφτονταν, που είχαν μεγάλη αυτοπεποίθηση ή ήταν πολύ οξύθυμες, καταδικάζονταν. Ο Reginald Scott είχε δηλώσει το 1601 ότι: «*Το βασικό παράπτωμα των μαγισσών είναι πως είναι στρίγγλες*».¹¹ Αναφέρεται σε γυναίκες που αντιμιλούν στους συζύγους τους ή κουβεντιάζουν μεταξύ τους. Στρίγγλες χαρακτηρίζονταν οι «*ενοχλητικές και οξύθυμες γυναίκες που διατάρασσαν τη δημόσια ειρήνη... και όξυναν τις δημόσιες διαμάχες*». Όντας μέρος της εκστρατείας αποκλεισμού των γυναικών από τους χώρους εργασίας και τα αναπτυσσόμενα ελεύθερα επαγγέλματα, τα στερεότυπα αυτά καθιστούσαν ευκολότερη την επίθεση στις γυναίκες που αντιμάχονταν την τάση αυτή και διεκδικούσαν την οικονομική και κοινωνική τους ανεξαρτησία. Ήταν έγκλημα να είσαι γυναίκα που ασχολείται με το λόγο, που γράφει στίχους ή βγάζει παρατσούκλια στους άλλους, που φτιάχνει λιβελλογραφικές, προκλητικές μπαλάντες.

Ένα ποίημα του 1630 λέει:

*«Άσχημα περνάει η δύσμοιρη οικογένεια που
ο κόκορας είναι σιωπηλός και η κότα κράζει.
Δεν ξέρω ποιος ζει πιο αφύσικη ζωή,
ο υπάκουος άντρας ή η γυναίκα που διατάζει»*

Κι ένα άλλο:

*«Αν όμως σαν Αμαζόνες επιτίθεστε στα παλικάρια σας,
και μας κάνετε για τη ζωή μας να φοβόμαστε,
μπορεί αυτό να είναι καλό για τις αδελφές και τις θείες σας,
αλλά πιστέψτε με, δε σας παντρεύομαστε»¹²*

¹¹ Daly, ό.π. σελ. 184.

¹² “Ill fares the hapless family that shows
A cock that’s silent and a hen that crows.
I know not which live more unnatural lives,
Obedient husbands or commanding wives”
“But if, Amazon-like you attack your gallants,
And put us in fear of our lives,

Πίσω όμως από αυτά τα κωμικά ποιήματα λάμβανε χώρα ένας πραγματικός και μοχθηρός πόλεμος κατά των γυναικών. Σε όλη την Ευρώπη τα νομικά δικαιώματα των γυναικών καταπατούνταν σε τέτοιο βαθμό που έφτασαν στο σημείο να χάσουν το δικαίωμα της ιδιοκτησίας γης ή κάθε άλλης οικονομικής δραστηριότητας, καθώς και το δικαίωμα να συνάπτουν ανεξάρτητα νομικά συμβόλαια ή, σε κάποιες περιπτώσεις, ακόμα και να ζουν μόνες. Ο εξευτελισμός των ανεξάρτητων γυναικών έφτασε στο σημείο να τις εξαναγκάζουν να φορούν ένα είδος φίμωτρου («χαλινάρι της στρίγγλας») όταν κυκλοφορούσαν στο δρόμο.

Αυτή η πολιτιστική εκστρατεία εξευτελισμού και κακοποίησης των ανεξάρτητων γυναικών συνοδευόταν από τον αποκλεισμό τους από τη μισθωτή εργασία. Αυτό δημιουργούσε έναν έμφυλο διαχωρισμό εντός της εργατικής τάξης, καθώς στους άνδρες προσφέρονταν περισσότερες ευκαιρίες εύρεσης εργασίας. Στην πραγματικότητα, πολλές από τις δουλειές που αναλάμβαναν οι άνδρες συχνά γίνονταν κατά ένα μέρος από γυναίκες στα πλαίσια της οικιακής χειροτεχνίας. Το μισθό για τη δουλειά που έκαναν οι γυναίκες τον έπαιρναν οι σύζυγοί τους, ακόμη και για τη δουλειά της παραμάνας.

Αναφερόμενη τόσο στον τρόπο που οι αρχές ενθάρρυναν τον αποκλεισμό των γυναικών από τη μισθωτή εργασία όσο και στην οικιακή χειροτεχνική και βιοτεχνική εργασία που έκαναν πράγματι οι γυναίκες, η Silvia Federici εξηγεί: «Αυτή η συμμαχία μεταξύ των συντεχνιών και των αρχών των πόλεων, καθώς και η διαρκής ιδιωτικοποίηση της γης ήταν που επέβαλαν ένα νέο έμφυλο καταμερισμό της εργασίας, ορίζοντας τις γυναίκες ως μητέρες, συζύγους, κόρες, χήρες –όροι που απέκρυπταν την ιδιότητά τους ως εργάτριες– ενώ συγχρόνως έδινε στους άνδρες ελεύθερη πρόσβαση στο σώμα και την εργασία των γυναικών καθώς και στο σώμα και την εργασία των παιδιών τους».¹³ Η Silvia Federici ισχυρίζεται ότι ο καταμερισμός της εργασίας βάσει του φύλου ήταν μια σχέση εξουσίας που αποτέλεσε τον ακρογωνιαίο λίθο της διαδικασίας της πρωταρχικής συσσώρευσης και της ανάπτυξης του καπιταλισμού. Το κунήγι των μαγισσών υπήρξε αρωγός της πολιτιστικής και οικονομικής καταπίεσης με τη διαρκή απειλή της εκτέλεσης όσων δε συμμορφώνονταν.

"Στρίγγλα" με
χαλινάρι, 1885.

You may do very well for your sisters and aunts,
But believe me, you'll never be wives"

Αυτό και το προηγούμενο παράθεμα είναι από τον D. Underdown (1985) *The Taming of the Scold: Order and Disorder in the Early Modern England*, σελ. 120 και αλλού.

¹³ Federici, ό.π. σελ. 97.

Κοινωνικός έλεγχος - από το χωριό στο κράτος

Η έξοδος από τη σφιχτοδεμένη κοινωνία του χωριού μετέτρεψε τον πατριαρχικό κοινωνικό έλεγχο από πολιτισμική καταπίεση, στο επίπεδο του χωριού, σε νομική καταπίεση στο επίπεδο του κράτους.

Η ζωή στο χωριό πριν από το κυνήγι μαγισσών δεν ήταν σε καμία περίπτωση ένα είδος αγροτικού παραδείσου. Υπήρχε έντονος κοινωνικός έλεγχος και πολλοί έμφυλοι διαχωρισμοί, η σφιχτοδεμένη όμως φύση των κοινοτήτων σήμαινε ότι ο κοινωνικός έλεγχος ήταν εσωτερικό ζήτημα. Η αντικοινωνική συμπεριφορά αντιμετωπιζόταν με τον εξοστρακισμό ή με τη χλεύη, όπως το να παίζουν τη λεγόμενη «rough music» (άγρια μουσική) έξω από τα σπίτια των διασπαστικών μελών της κοινότητας. Υπήρχε πολύ μικρή ανοχή απέναντι σε αυτούς που δε συμμορφώνονταν και κάθε πλευρά της ζωής ήταν εκτεθειμένη στα μάτια όλων. «Στην Αγγλία κάθε πολίτης είναι ορκισμένος να παρακολουθεί το σπίτι του γείτονά του για να δει αν οι παντρεμένοι άνθρωποι ζουν αρμονικά».¹⁴ Η έντονη οικονομική αλληλεξάρτηση των κοινοτήτων εξασφάλιζε υψηλό επίπεδο κοινωνικής συνοχής και ο γαιοκτήμονας συχνά έπαιζε το ρόλο του παράγοντα επιβολής της τοπικής καθεστηκυίας τάξης.

Κατά τη διάρκεια του 16^{ου} και του 17^{ου} αιώνα οι κοινότητες διαλύονταν εξαιτίας των περιφράξεων, της μετανάστευσης, της ανόδου της ατομικής ιδιοκτησίας (ενισχυμένης από την αυξανόμενη χρήση του χρήματος ως μέσου ανταλλαγής) και της ανόδου της μισθωτής εργασίας. Οι γυναίκες αποκλείονταν ολοένα και περισσότερο από την οικονομική και κοινωνική ζωή και ο ρόλος τους περιοριζόταν ολοένα και περισσότερο εντός της οικιακής σφαίρας. Ο κοινωνικός έλεγχος μετατοπίστηκε από το επίπεδο του χωριού στη σφαίρα της κεντρικής εξουσίας. Καθώς οι άνθρωποι μετατρέπονταν σε απομονωμένες οικονομικές μονάδες, η ανάγκη τους να εναρμονίζονται σε κοινωνικό επίπεδο μειώθηκε, κάτι που είχε ως αποτέλεσμα να αυξηθεί ο οργανωμένος κοινωνικός έλεγχος. Κατά την ιστορική αυτή περίοδο, για πρώτη φορά η Ευρώπη βίωνε μια οργανωμένη, δικτυωμένη και εκτεταμένη «εξουσία» με νομικά, οικονομικά, πνευματικά και ηθικά όπλα.

Κατά την περίοδο αυτή, μαζί με τη φυσική περίφραξη της κοινοτικής γης, ήρθε και μια σειρά νόμων και αλλαγών στα έθιμα, που εμπόδιζαν ή απαγόρευαν τις παλιές μορφές της κοινοτικής κοινωνικής ζωής, τη διασκέδαση, την ψυχαγωγία ή τις γιορτές που συνηθίζονταν στην κοινοτική γη. Οι παλιές μορφές κοινοτικού εορτασμού αντικαταστάθηκαν από εκκλησιαστικές τελετουργίες, μετατρέποντας τα ομαδικά πανηγύρια, τις γιορτές, τους χορούς και τα όργια σε ιεραρχικές, βαρετές εκδηλώσεις όπου κυριαρχούσε η ενοχή και το καθήκον.

¹⁴ D. Underdown (1985), ό.π.

Αναδομώντας τη γυναικεία σεξουαλικότητα

Ένα από τα αποτελέσματα των δικών των μαγισσών ήταν η αλλαγή στη θεώρηση της γυναικείας σεξουαλικότητας και των γυναικείων φυλετικών χαρακτηριστικών. Ενώ πριν θεωρούνταν στοιχεία δύναμης, τώρα αποτελούσαν στοιχεία αδυναμίας. Πριν από αυτή την περίοδο, οι γυναίκες ήταν πιο ισότιμες στις σεξουαλικές σχέσεις και παρουσιάζονταν ως λάγνες, διεκδικητικές και σεξουαλικά ισχυρές (αν και κάποιες φορές δαιμονικές). Στις περισσότερες από τις μισές δίκες οι γυναίκες κατηγορούνταν για κάποιο σεξουαλικό έγκλημα, όπως εξωσυζυγικό σεξ, σεξ με το διάβολο, σεξ με ζώα κτλ. Η δαιμονοποίηση της ανεξάρτητης ή μη-αναπαραγωγικής σεξουαλικότητας των γυναικών αποτέλεσε το πλαίσιο για την ανάπτυξη της πυρηνικής οικογένειας και τη μετατροπή της γυναίκας σε ιδιοκτησία του συζύγου της.

Μερικά από τα πιο αλλόκοτα πράγματα που έχουν γραφτεί για τη γυναικεία σεξουαλικότητα υπάρχουν στο *Malleus Maleficarum*, στο οποίο περιλαμβάνονται αποσπάσματα όπως: «Τι να πει κανείς για αυτές τις μάγισσες που μαζεύουν μεγάλες ποσότητες ανδρικών οργάνων και τα βάζουν στη φωλιά ενός πουλιού ή τα κλείνουν σε κάποιο κουτί όπου αυτά κινούνται μόνα τους σαν ζωντανά μέλη και τρώνε βρώμη και καλαμπόκι, κάτι που πολλοί έχουν δει και είναι συχνό θέμα μαρτυριών;» Ή «Πηγή της μαγείας είναι η σαρκική επιθυμία, που στις γυναίκες είναι ακόρεστη».¹⁵

Ο διάβολος αποπλανεί μια γυναίκα, 1489.

¹⁵ Παρατίθενται στο βιβλίο της Marianne Hester (1992) *Lewd Women and Wicked Witches: A Study of the Dynamics of Male Domination*.

Το τελευταίο απόσπασμα παρουσιάζει τις γυναίκες ως σεξουαλικά δραστήριες και επιθετικές· οι άνδρες κατηγορούσαν τις γυναίκες ότι χρησιμοποιούσαν μάγια για να τους αναγκάσουν να κάνουν σεξ μαζί τους, δικαιολογώντας με αυτό τον τρόπο βιασμούς ή βρίσκοντας μια εύκολη διέξοδο από ανεπιθύμητες σχέσεις ή εγκυμοσύνες. Αυτό βρίσκεται σε αντίθεση με το μετέπειτα στερεότυπο των πειθήνιων και αδύναμων γυναικών, που όταν ολοκληρώθηκαν οι δίκες των μαγισσών, είχε πλέον πλήρως διαμορφωθεί. Το κυνήγι μαγισσών προκάλεσε φόβο για τη δυνατή γυναίκα και στη συνέχεια χρησιμοποίησε τη συμφωνία με το διάβολο για να υποτιμήσει και να γελοιοποιήσει τη δύναμη αυτή. Η διαδικασία των δικών κατάφερε να μετατρέψει την ιδέα της γυναικείας σεξουαλικότητας από επικίνδυνη, αλλά ενεργητική και ισχυρή, σε ασθενή και ανίσχυρη. Ο διάβολος έγινε ο κεντρικός σεξουαλικός πρωταγωνιστής, που αποπλανούσε και έλεγχε τις αδύναμες γυναίκες υποβαθμίζοντας τη δύναμή τους ώστε να γίνουν υπηρέτριες του μοναδικού ισχυρού αρσενικού: του διαβόλου.

Την εποχή αυτή καθιερώθηκε η εικόνα του διαβόλου ως πανίσχυρης οντότητας.¹⁶ Πριν ήταν ένα είδος πονηρού αλλά σχετικά ανίσχυρου ταραξία. Η καθιέρωση ενός αρσενικού, μοναδικού κυρίαρχου του κακού, ταίριαζε στη νέα εικόνα της υπάκουης γυναίκας απέναντι στη δύναμη των αρσενικών: ένας σύζυγος, ένας θεός, ένας διάβολος. Η γυναίκα αποστερήθηκε τη δύναμη και τον ενεργητικό της ρόλο, καθώς έγινε μια απλή υπηρέτρια του διαβόλου.

Το μοντέλο της υπάκουης συζύγου και μητέρας που διαμορφώθηκε κατά την περίοδο αυτή κρατάει μέχρι και σήμερα και υπηρετεί τον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής, προμηθεύοντας την παραγωγή με άμισθες μητέρες, με γυναίκες που παρέχουν φροντίδα –με άμισθες εργάτριες οι οποίες παράγουν και αναπαράγουν την εργατική δύναμη. Η γυναίκα, τα παιδιά και η εργασία της έγιναν ιδιοκτησία του συζύγου της.

Όλες οι μη αναπαραγωγικές μορφές γυναικείας σεξουαλικότητας δαιμονοποιήθηκαν, συμπεριλαμβανομένης της μετα-εμμηνόπαυσιακής σεξουαλικότητας, του λεσβιακού σεξ, της πορνείας, του σεξ μεταξύ νέων και γέροντων, του συλλογικού σεξ (όπως γινόταν στις γιορτές της άνοιξης) και του σεξ με αντισυλληπτική προστασία. Η Federici αναφέρει τα εξής: *«Το κυνήγι των μαγισσών καταδίκασε τη γυναικεία σεξουαλικότητα ως πηγή όλων των δεινών, αλλά ήταν επίσης το βασικό μέσο μιας ευρείας αναδόμησης της σεξουαλικής ζωής, η οποία εναρμονιζόμενη με τη νέα καπιταλιστική εργασιακή πειθαρχία, ποινικοποιούσε κάθε σεξουαλική δραστηριότητα που απειλούσε την αναπαραγωγή, τη μεταβίβαση*

¹⁶ Η πίστη στο διάβολο εμφανίζεται συνήθως κατά τη μετάβαση από τον έναν τρόπο παραγωγής στον άλλο. Κατά ειρωνικό τρόπο, τόσο στο μύθο του Δράκουλα όσο και σε πολλούς μύθους της Νότιας Αμερικής, οι φτωχοί υπονοιάζονται ότι οι πλούσιοι λατρεύουν το διάβολο. Οι σχέσεις που διαμεσολαβούνται από το χρήμα καθώς και η ύπαρξη των εμπορευμάτων έμοιαζαν διαβολικά και αφύσικα σε σχέση με τον παλιό τρόπο ζωής, αυτόν της αυτοσυντήρησης. Για περισσότερα σχετικά με το θέμα, βλ. Michael T. Taussig (1980) *The Devil and Commodity Fetishism in South America*. Η Federici έχει ανακαλύψει κατάλοιπα του φαινομένου αυτού στη σύγχρονη Αφρική –βλ. Federici, ό.π. σελ. 239.

της ιδιοκτησίας εντός της οικογένειας ή έκλεβε χρόνο και ενέργεια από την εργασία».¹⁷

Την περίοδο αυτή, η πορνεία έγινε για πρώτη φορά παράνομη και πολλές πόρνες κήκαν ως μάγισσες.¹⁸ Ήταν γυναίκες οικονομικά και σεξουαλικά ανεξάρτητες που δεν ταίριαζαν με το νέο πρότυπο. Η μοιχεία επέσυρε πλέον τη θανατική ποινή και η γέννηση παιδιών εκτός γάμου έγινε παράνομη.

Οι γυναίκες μετά την εμμηνόπαυση συχνά θανατώνονταν ως μάγισσες και το νέο στερεότυπο της απεγνωσμένης, καβλωμένης αλλά απωθητικής γριάς μάγισσας κατασκευάστηκε στον αντίποδα της αξιοσέβαστης και δεχόμενης φροντίδων σοφής γυναίκας ή γριάς. Με την κατάρρευση της κοινοτικής ζωής και τις απαρχές της πυρηνικής οικογένειας, υποβαθμίστηκε η θέση των γηραιών συγγενών. Κατά το Μεσαίωνα, η σοφή γυναίκα και η πόρνη θεωρούνταν θετικοί κοινωνικοί ρόλοι. Έπειτα δαιμονοποιήθηκαν καθώς επιδίδονταν σε μη αναπαραγωγικό σεξ.

Κατηγορήθηκαν και οι λεσβίες, όπως στη δίκη της Elizabeth Bennet: «Ο William Bonner είπε ότι η Elizabeth Bennet και η γυναίκα του ήταν ερωμένες και στενές φίλες και περνούσαν πολύ χρόνο μαζί». Όταν η σύζυγος πέθανε, η Elizabeth κατηγορήθηκε ότι «την είχε σφίξει στην αγκαλιά της και τη σκότωσε». Πριν από την περίοδο αυτή η λέξη «κουτσομπόλα» [gossip] σήμαινε απλώς φίλη, καθώς όμως οι σχέσεις μεταξύ των γυναικών άρχισαν να θεωρούνται ύποπτες, η λέξη έγινε προσβολή. Το 1576, η Margaret Belsed από το Boreham καταδικάστηκε επειδή «ήταν μάγισσα και δε ζούσε με το σύζυγό της».¹⁹

Ως απάντηση στην αστυνόμευση της ιδιωτικής και σεξουαλικής συμπεριφοράς, οι ριζοσπάστες αιρετικοί, όπως οι Ταμπορίτες, οι Αδελφοί του Ελεύθερου Πνεύματος και οι Αναβαπτιστές, ήταν συχνά ενάντια στο θεσμό του γάμου και δήλωναν ότι η αγάπη των ανθρώπων είναι ένα πράγμα αυτόνομο και εσωτερικό, όπως και η επικοινωνία με το Θεό.

¹⁷ Federici, ό.π. σελ. 194.

¹⁸ Η ιστορία της πορνείας και της σχέσης της με τον καπιταλισμό, τη σεξουαλικότητα, τη θρησκεία, τις δίκες των μαγισσών και την αστικοποίηση είναι γοητευτική και περίπλοκη. Θα άξιζε να αφιερωθεί μια ολόκληρη μπροσούρα σε αυτό το θέμα. Το κράτος ενθαρρύνει την πορνεία για την ανακούφιση των άγριων ανδρών, την αντιμετώπιση της ομοφυλοφιλίας και ως εργασία για ανύπαντρες γυναίκες -μέχρι που ανοίγει και κρατικούς οίκους ανοχής- και την αμέσως επόμενη στιγμή τη δαιμονοποιεί και κατηγορεί τις πόρνες.

¹⁹ Αυτό και το προηγούμενο παράθεμα προέρχονται από τη M. Hester (1992).

Σοφές γυναίκες και θεραπεύτριες

Πριν από την περίοδο αυτή, αρμόδιες για την υγεία ήταν οι θεραπεύτριες που προέρχονταν από την τάξη των χωρικών και σε κάθε κοινότητα υπήρχαν γυναίκες με πληθώρα γνώσεων και ικανοτήτων. Το θέμα της υγείας φιγουράριζε σε πολλές από τις δίκες των μαγισσών –για παράδειγμα, σε περιπτώσεις που γυναίκες είχαν θεραπεύσει κάποιον και αυτός είχε αρρωστήσει ξανά ή είχε όντως γίνει καλά. Η μαγεία θεωρήθηκε αρμοδιότητα της Εκκλησίας ενώ η θεραπεία αρμοδιότητα του ιατρικού κατεστημένου. Οι δίκες των μαγισσών κατάφεραν να εξαφανίσουν μεγάλο μέρος των παραδοσιακών γνώσεων αποσπώντας έτσι από τις φτωχές κοινότητες τον έλεγχο επί του ανθρώπινου σώματος.²⁰

Οι θεραπεύτριες ήταν ικανοί πρακτικοί γιατροί που χρησιμοποιούσαν συσσωρευμένη γνώση γενεών πάνω στην ανατομία και τα βότανα. Αν οι θεραπευτές ήταν γυναίκες, τότε το ίδιο το γεγονός ότι προσπαθούσαν να θεραπεύσουν, να επηρεάσουν την υγεία κάποιου ή την ίδια τη φύση θεωρείτο μαγεία, ανεξάρτητα αν βοηθούσαν τους ανθρώπους ή όχι. Ήταν αδιάφορο αν η κατάσταση του ασθενή βελτιωνόταν ή χειρότερευε ή έμενε εντελώς ανεπηρέαστη από τις ενέργειες των κατηγορούμενων γυναικών. Το 1548 ο Reginald Scott είχε πει: «Σήμερα δεν έχει καμία διαφορά όταν λες στα αγγλικά: 'αυτή είναι μάγισσα' ή 'αυτή είναι σοφή γυναίκα'».²¹

Κάθε θεραπεία θεωρείτο ένα είδος θαύματος και οι γυναίκες θεραπεύτριες χρησιμοποιούσαν κι αυτές δεισιδαιμονικά ξόρκια και επικλήσεις. Κατά το 16^ο και το 17^ο αιώνα η μαγεία και τα θαύματα έγιναν μονοπώλιο του Θεού και της Εκκλησίας, ή αλλιώς του Διαβόλου, κι έτσι η μαγεία των ανθρώπων απαγορεύθηκε ή θεωρήθηκε διαβολική.²² Σε ένα εγχειρίδιο εντοπισμού μαγισσών αναφέρεται: «Στο ίδιο σινάφι συμπεριλαμβάνουμε όλες τις καλές Μάγισσες, που δεν κάνουν κακό αλλά καλό, που δε διαφθείρουν και δεν καταστρέφουν, αλλά σώζουν και ξεγεννούν... Θα ήταν χίλιες φορές καλύτερο για τη χώρα αν όλες οι Μάγισσες, ειδικά δε οι ευλογημένες Μάγισσες, θανατώνονταν».²³ Το έργο των σοφών ανδρών και των μάγων δυσφημίστηκε ή κατηγορήθηκε, χωρίς όμως οι ίδιοι να θανατωθούν. Ακόμη και σήμερα, η λέξη «μάγος» αναφέρεται σε κάποιον που είναι ειδικός σε κάτι (π.χ. «μάγος της οικονομίας») ενώ η «μάγισσα» θεωρείται προσβλητικός χαρακτηρισμός.

Η Εκκλησία εξισορρόπησε σχετικά την αύξηση του αριθμού των γιατρών πανεπιστημιακής εκπαίδευσης που εργάζονταν για τις κυρίαρχες τάξεις, επιβάλλοντας συγκεκριμένους όρους όπως η παρουσία ιερέα.

Το αναπτυσσόμενο ιατρικό επάγγελμα απέκλειε σκόπιμα τις γυναίκες, συ-

20 Για μια λεπτομερέστερη περιγραφή αυτής της πλευράς των δικών, βλ. επίσης B. Ehrenreich και D. English (1973) *Witches, Midwives and Nurses: A History of Women Healers*.

21 Thomas, ό.π. σελ. 518.

22 Βλ. Keith Thomas, *Religion and the Decline of Magic* (1991).

23 Αναφέρεται από τις Ehrenreich και English, ό.π.

μπεριλαμβανομένων των γυναικών θεραπευτριών που είχαν σπουδάσει στην πόλη, πολύ πριν αρχίσει το κυνήγι των μαγισσών.²⁴ Οι άνδρες γιατροί πανεπιστημιακής εκπαίδευσης αυξάνονταν και κάποιοι είδαν το κυνήγι μαγισσών ως μια προσπάθεια εξάλειψης του ανταγωνισμού. Η πίστη στις μάγισσες εξυπηρετούσε επίσης την κάλυψη της ανικανότητας των γιατρών. Για παράδειγμα, λόγω των ελάχιστων γνώσεων που υπήρχαν για τον καρκίνο ή την εγκεφαλική συμφόρηση, ήταν εύκολο για τους γιατρούς να φορτώσουν τους ανεξήγητους θανάτους σε μια μάγισσα. Η δυναμική μεταξύ Εκκλησίας – γιατρού – μάγισσας εξηγείται με σαφήνεια από τις Ehrenreich και English:

«Η συνεργασία μεταξύ Εκκλησίας, Κράτους και ιατρικού επαγγέλματος γνώρισε την πλήρη της άνθιση με τις δίκες των μαγισσών. Ο γιατρός παρουσιάζοταν ως ο 'ειδήμων' της ιατρικής, προσδίδοντας μια επιστημονική αύρα στην όλη διαδικασία. Του ζητούσαν να κρίνει εάν κάποιες συγκεκριμένες γυναίκες ήταν μάγισσες και εάν κάποιες ασθένειες είχαν προκληθεί από μαγεία. Στο κυνήγι των μαγισσών, η Εκκλησία νομιμοποίησε ρητώς τον επαγγελματισμό των γιατρών, απορρίπτοντας τη μη-επαγγελματική θεραπεία ως αιρετική: 'Αν μια γυναίκα τολμήσει να θεραπεύσει χωρίς να έχει σπουδάσει, τότε είναι μάγισσα και πρέπει να πεθάνει'. Η διάκριση μεταξύ 'γυναικείας' δεισιδαιμονίας και 'ανδρικής' ιατρικής οριστικοποιήθηκε με τους ρόλους του γιατρού και της μάγισσας στις δίκες... Εκείνος τοποθετήθηκε στην πλευρά του Θεού και του Νόμου, ένας επαγγελματίας ίσης αξίας με τους δικηγόρους και τους θεολόγους, ενώ εκείνη τοποθετήθηκε στην πλευρά του σκότους, του κακού και της μαγείας. Ο γιατρός όφειλε το νέο του κύρος όχι στα ιατρικά ή τα επιστημονικά του επιτεύγματα, αλλά στην Εκκλησία και το Κράτος που τόσο καλά υπηρετούσε... Το κυνήγι των μαγισσών δεν εξάλειψε τις θεραπεύτριες των κατώτερων τάξεων, αλλά τις στιγματίσε για πάντα ως δεισιδαίμονες και πιθανώς κακόβουλες».

Μάγισσες που με
ζόρκια προκαλούν
βροχή, 1489.

²⁴ Για παράδειγμα, οι Άγγλοι γιατροί με αίτησή τους στο Κοινοβούλιο είχαν απαιτήσει την επιβολή μακρόχρονης φυλάκισης στις «ανάξιες και θρασείες γυναίκες που σφετερίζονται το επάγγελμα» και που προσπαθούν να «εξασκήσουν την Ιατρική», βλ. Ehrenreich και English, ό.π.

Γέννα και μαίες

«Κανείς δε βλέπτει περισσότερο την Καθολική Εκκλησία από τις μαίες», ανέφερε το *Malleus Maleficarum*, ενώ στο Παπικό Διάταγμα του 1484 διαβάζουμε: «Οι μάγισσες καταστρέφουν τα νεογέννητα παιδιά των γυναικών... Εμποδίζουν τους άνδρες να αναπαραγάγουν και τις γυναίκες να συλλάβουν». Οποιαδήποτε εργασία σχετιζόταν με τη σεξουαλικότητα και την υγεία –η μαιευτική, η αντισύλληψη ή οι αμβλώσεις– καταδικάστηκαν. Αυτό γινόταν για τον έλεγχο επί του σώματος και ειδικότερα επί του γυναικείου σώματος και της αναπαραγωγής.

Την εποχή εκείνη, το κεφάλαιο και το κράτος ανησυχούσαν ιδιαίτερα για τους ρυθμούς γεννήσεων. Ήθελαν εργασία και έβλεπαν το μεγάλο πληθυσμό ως ένδειξη του πλούτου ενός κράτους. Ο πληθυσμός ήταν συρρικνωμένος εξαιτίας της πανούκλας και των πολέμων και οι αρχές ανησυχούσαν για ενδεχόμενη δημογραφική κατάρρευση. Για το λόγο αυτό ήταν κατά της άμβλωσης και της αντισύλληψης (τα παραμύθια με μάγισσες που σκοτώνουν παιδιά και μωρά προέρχονται από την εκστρατεία αυτή). Πολλές από τις πρώτες μάγισσες που κάηκαν ασχολούνταν με την αντισύλληψη και τις αμβλώσεις. Υπάρχουν πολλά στοιχεία που δείχνουν ότι κατά το Μεσαίωνα οι γυναίκες όντως έλεγχαν το ρυθμό γεννήσεων εντός της κοινότητάς τους. Οι αρχές δεν ήθελαν να αφήσουν τον έλεγχο της αναπαραγωγής στα χέρια των γυναικών από τις κατώτερες τάξεις και το κυνήγι των μαγισσών ήταν εν μέρει μια μάχη για να αποκτήσουν τον έλεγχο επί της γνώσης αυτής, η οποία πριν αποτελούσε ένα «γυναικείο μυστήριο». Η ικανότητα των γυναικών να ελέγχουν την αναπαραγωγικότητά τους μειώθηκε σε τεράστιο βαθμό, και καθώς οι μαίες και άλλες ομάδες γυναικών αποκλείονταν από τη διαδικασία της γέννας, οι κοινότητες στερούνταν των παραδοσιακών τους γνώσεων. Στο βαθμό που τα παιδιά αποτελούν προϊόν γυναικείας εργασίας, ο έλεγχος επί της αναπαραγωγής σήμαινε την αποξένωση της γυναίκας από το ίδιο της το σώμα και έλεγχο του αριθμού, του χρόνου και του τόπου που αποκτά παιδιά.

Στην πραγματικότητα χρειάστηκαν άλλα εκατό χρόνια ή περισσότερα έως ότου οι άνδρες γιατροί μονοπωλήσουν πραγματικά τις γέννες. Το 17^ο αιώνα οι χειρουργοί άρχισαν να ξεγεννούν με τη βοήθεια λαβίδων και οι γυναίκες αποκλείστηκαν από την άσκηση της χειρουργικής. Κατά το 18^ο αιώνα οι περισσότερες γέννες πραγματοποιούνταν πλέον παρουσία γιατρού. Όταν οι μαίες στην Αγγλία οργανώθηκαν και κατηγόρησαν τους άνδρες εισβολείς για κερδοσκοπία και επικίνδυνη, κακή χρήση των λαβίδων, περιθωριοποιήθηκαν εύκολα ως αδαείς «γεροντοκόρες», κολλημένες στις προκαταλήψεις του παρελθόντος. Ήταν η διαδικασία των δικών των μαγισσών εκείνη που είχε σπείρει τους σπόρους για την αντιμετώπιση αυτή.

Κατά το 16^ο αιώνα, οι μαίες στη Γαλλία και τη Γερμανία υποχρεώθηκαν να αναφέρουν όλες τις γεννήσεις στο κράτος, συμπεριλαμβανομένων των κρυφών

γεννήσεων. Σήμερα, η μη καταχώρηση μιας γέννησης είναι παράνομη σε όλη σχεδόν την Ευρώπη. Υπάρχει σημαντικός έλεγχος της αναπαραγωγής από τις αρχές, που κυμαίνεται από την απαγόρευση της αντισύλληψης και των αμβλώσεων έως τα κρατικά προγράμματα ελέγχου γεννήσεων στην Κίνα κι από την επιβεβλημένη στειρώση σε κάποιες βιομηχανικές ζώνες εξαγωγών, μέχρι την αμβλώση θηλυκών εμβρύων στην πατριαρχική κοινωνία της Ινδίας. Ο βαθμός ιατροκοποίησης της γέννας και η αντιμετώπισή της με όρους επικινδυνότητας, καθώς και η πίστη που έχουμε στις δυνάμεις των γιατρών και των νοσοκομείων που μοιάζουν μαγικές (παρά τη συχνή μας απογοήτευση από το ιατρικό κατεστημένο), αποτελούν ακόμη και σήμερα απόδειξη της μάχης αυτής.²⁵

Μάγισσες που μαγειρεύουν παιδιά, *Compendium maleficarum*, 1608.

²⁵ Στο Ηνωμένο Βασίλειο τα τελευταία χρόνια πολλές μαιές υπέστησαν διώξεις από το ιατρικό κατεστημένο, και οι υποθέσεις τους μπήκαν στο μικροσκόπιο με την ελπίδα ότι θα βρεθεί κάποιο ενοχοποιητικό στοιχείο εναντίον τους. Η ασφάλιση για τις ανεξάρτητες μαιές είναι τόσο ακριβή, που δεν μπορεί παρά να στοχεύει στην αποθάρρυνσή τους να εξασκούν το επάγγελμά τους έξω από τον έλεγχο του ιατρικού κατεστημένου. Οι μαιές που εργάζονται μέσα σε νοσοκομεία καλύπτονται από την ασφάλιση του νοσοκομείου. Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με σύγχρονα θέματα γύρω από τη μαιευτική στο Ην. Βασίλειο, βλ. την ιστοσελίδα της Ένωσης Ριζοσπαστριών Μαιών: <http://www.radmid.demon.co.uk>.

Το 2006 στις Η.Π.Α. μια γυναίκα διώχθηκε για ανθρωποκτονία όταν γέννησε νεκρό παιδί, επειδή ήταν τοξικομανής. Η κυβέρνηση των Η.Π.Α. ξεκινάει μια εκστρατεία, με την οποία προσπαθεί να κάνει όλες τις γυναίκες σε αναπαραγωγική ηλικία να θεωρούν τον εαυτό τους «πρό-έγκυο», ασχέτως εάν σκοπεύουν ή όχι να κάνουν παιδί –μια εκστρατεία που προωθεί τη θεώρηση των γυναικών ως κινούμενων μητρών.

Η άνοδος της επιστήμης και η καταστροφή που επέφερε

Ο αφανισμός των θεραπευτριών και των μαιών βάδιζε χέρι-χέρι με την άνοδο της νέας «ορθολογικότητας». Οι νέοι επιστήμονες ήταν εξολοκλήρου συνένοχοι στις δίκες των μαγισσών, οι οποίες, μακράν του να αποτελούν κατάλοιπο της εποχής της μαγείας και της δεισιδαιμονίας, αποτελούσαν σε μεγάλο βαθμό μέρος της εκστρατείας που έκαναν οι ίδιοι αυτοί άνδρες του «διαφωτισμού». Το γενικότερο πλαίσιο ήταν ο αγώνας για την «αλήθεια», η ιδέα του ελέγχου επί της φύσης, η αποδοχή της ιεραρχίας ως «φυσικής» και ο διαχωρισμός σώματος -πνεύματος, που ήταν τόσο χρήσιμος για τον καπιταλισμό.

Κατά ειρωνικό τρόπο, σε μεγάλο βαθμό η γνώση των θεραπειών ήταν εμπειρική και είχε αποκτηθεί με πειραματισμό και μέσω της μεθόδου αιτίου-αποτελέσματος, κάτι που τώρα μας λένε ότι είναι αποτέλεσμα της σύγχρονης επιστήμης και αντιπροσωπεύει την πρόοδο, σε αντίθεση με τα υποτιθέμενα δεισιδαιμονικά συστήματα πεποιθήσεων του Μεσαίωνα.²⁶ Ένα τεράστιο μέρος της βοτανολογικής γνώσης, η οποία μεταδιδόταν από γενεά σε γενεά, χάθηκε κατά τη διάρκεια των δικών. Αυτή ήταν γυναικεία γνώση και πρακτική αναπτυσσόμενη κυριολεκτικά σε διάρκεια αιώνων και οι βοτανολόγοι σήμερα δουλεύουν σκληρά προσπαθώντας να ανακτήσουν και να ανακαλύψουν εκ νέου τη γνώση αυτή. Οι άνδρες επιστήμονες και γιατροί του 14^{ου} και 15^{ου} αιώνα βάσιζαν τη γνώση τους σε φιλοσοφικές και ιερατικές σπουδές.²⁷ Οι θεραπεύτριες από την άλλη πλευρά, είχαν γνώσεις χημείας, βοτανικής, φυσικής, φαρμακολογίας και ανατομίας. Ο Παράκελσος, που συχνά αναφέρεται ως ο πατέρας της σύγχρονης ιατρικής, είπε το 1527 πως «*ό,τι γνώριζε το έμαθε από τις μάγισσες*».²⁸ Ο μύθος του διαφωτισμού, σύμφωνα με τον οποίο οι σύγχρονοι άνδρες έφεραν τον ορθολογισμό και τον εμπειρισμό, πρέπει να δεχτεί κριτική ιδωμένος υπό το πρίσμα του κυνηγιού των μαγισσών.

Πολλοί άνδρες που εκθειάζονται ως πατέρες της σύγχρονης επιστήμης ήταν βαθιά αναμειγμένοι στο κυνήγι μαγισσών –λόγου χάρη ο Ρόμπερτ Μπόιλ, ο Τόμας Χόμπς και ο Φράνσις Μπέικον που έγραφε για το κακό που ενσάρκωναν οι μάγισσες στο περιθώριο των περισσότερο γνωστών εκθέσεων

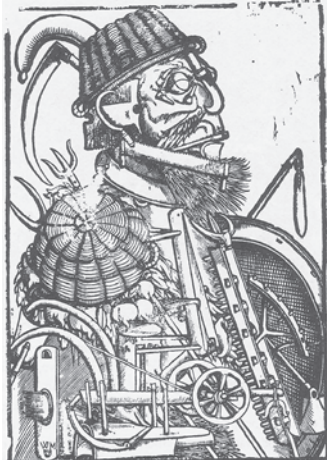
26 Υπήρχαν και πολλές δεισιδαιμονικές πεποιθήσεις εκείνη την εποχή, συμπεριλαμβανομένης μιας ευρέως διαδεδομένης πίστης στην αποτελεσματικότητα που είχαν τα ξόρκια, αλλά αυτό δεν πρέπει να μας κάνει να αγνοήσουμε ή να υποτιμήσουμε τις σοβαρές γνώσεις βοτανικής, χημείας, και ανατομίας που σαφέστατα διέθεταν οι θεραπεύτριες.

27 Ο γιατρός του Εδουάρδου Β' –ο οποίος είχε πανεπιστημιακό πτυχίο θεολογίας και διδακτορικό δίπλωμα ιατρικής από το πανεπιστήμιο της Οξφόρδης– θεράπευε τον πονόδοντο ως εξής: έγραφε στα σαγόνια του ασθενή τη φράση «Εις το όνομα του Πατρός, του Υιού και του Αγίου Πνεύματος, αμήν» ή άγγιζε τα δόντια του ασθενή με βελόνα που είχε προηγουμένως αγγίξει μια κάμπια. Συχνή θεραπευτική αγωγή για τη λέπρα ήταν ένας ζωμός από σάρκα μαύρου φιδιού, το οποίο έπρεπε να έχει πιαστεί σε στεγνό χώμα, ανάμεσα σε πέτρες, βλ. Ehrenreich και English, ό.π.

28 Αναφέρεται από τις Ehrenreich και English, ό.π.

του για την «επιστημονική ορθολογικότητα».²⁹ Η μαγεία και κείμενα όπως το *Malleus Maleficarum*, τα οποία φαίνονται σήμερα τόσο γελοία, αναλύονταν σοβαρά από αυτούς τους «ορθολογιστές» στους ακαδημαϊκούς κύκλους, έως και το τέλος του 18^{ου} αιώνα. Οι άνδρες που υπερασπίζονταν την πραγματικά εμπειρική επιστήμη, όπως ο Γαλιλαίος και ο Κοπέρνικος, κατηγορήθηκαν ως αιρετικοί. Η θέση της Εκκλησίας ήταν ενάντια στους πρακτικούς θεραπευτές και την κοινή μαγεία, καθώς επίσης και σε κάποιους από τους νέους επιστήμονες: μόνο στην πίστη έπρεπε να στηρίζεται κανείς, αφού «οι αισθήσεις ήταν πεδίο για τις απάτες του διαβόλου» και μόνο οι εκπρόσωποι του Θεού μπορούσαν να κάνουν θαύματα. Πολλοί επιστήμονες και φιλόσοφοι, όπως τα μέλη της Βασιλικής Εταιρείας, κατάφεραν τόσο να ικανοποιήσουν την Εκκλησία, όσο και να αναπτύξουν σύγχρονες ιδέες, και ήταν εκείνοι που είχαν το μεγαλύτερο μερίδιο συννεοχής στο κυνήγι των μαγισσών.

Περισσότερα στοιχεία για τη θηριωδία της γένεσης της σύγχρονης επιστήμης και ιατρικής αποκαλύπτονται από τη μελέτη των θαλάμων όπου βασανίζονταν οι μάγισσες, οι οποίοι χρησίμευαν ως ιατρικά εργαστήρια και επιβλέπονταν από γιατρούς, καθώς κι από τις ανατομές πτωμάτων. Οι δημόσιοι απαγχονισμοί ακολουθούσαν από μια μικρή μάχη για το πτώμα, καθώς τα μέλη της οικογένειας προσπαθούσαν να το σώσουν από τους χειρουργούς και τις εξευτελιστικές δημόσιες νεκροψίες.³⁰

Ένα παράδειγμα του νέου μηχανιστικού τρόπου αντίληψης του σώματος. Ο χωρικός αναπαρίσταται ως ένα σύνολο μέσων παραγωγής, το σώμα του συντίθεται αποκλειστικά από αγροτικά εργαλεία. Γερμανικό χαρακτικό του 16ου αιώνα.

Η γνώση είναι δύναμη και η δύναμη αυτή ήταν στα χέρια των γυναικών που προέρχονταν από την εργατική τάξη ή την τάξη των χωρικών. Το μονοπώλιο της περίθαλψης και της θεωρίας –και συνεπώς ο έλεγχος επί του σώματος–

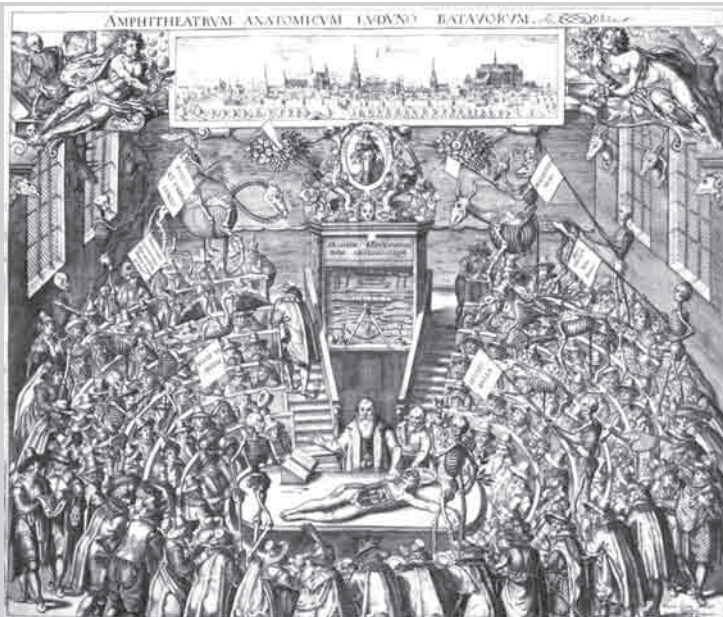
²⁹ Για περισσότερα σχετικά με τον Μπέικον συγκρίνετε Thomas, ό.π., σελ. 522, με το υλικό στο http://en.wikipedia.org/wiki/francis_Bacon.

³⁰ Linebaugh (1975) *The Tyburn Riots against the Surgeons* και *The London Hanged* (1992).

αμφισβητήθηκε. Οι νέες φιλοσοφίες και επιστήμες της εποχής κατασκεύαζαν μια νέα θεώρηση του σώματος ως μηχανή που πρέπει να ελεγχθεί (από το μυαλό, την εργασία, το κράτος ή τους γιατρούς). Οι νέες μορφές εργασίας και κοινωνικών σχέσεων ήθελαν να ασκήσουν έλεγχο επί των σωμάτων, ειδικά των γυναικών, οι οποίες έπρεπε να παράγουν τη νέα γενιά από τα σώματά τους, να είναι διαθέσιμες για τους συζύγους τους και να ελέγχονται από αυτούς• έπρεπε να καταστήσουν τα σώματά τους πρόσφορα για την εφαρμογή των νέων συστημάτων χάνοντας τον έλεγχο της γνώσης πάνω στο σώμα τους. Η μισθωτή εργασία εισήγαγε το διαχωρισμό μεταξύ «εργασίας» και άλλων δραστηριοτήτων, καθιστώντας σαφές ότι τα σώματά μας βρίσκονται στη διάθεση του αφεντικού μας κατά τη διάρκεια της εργασίας. Η Silvia Federici γράφει: «Όπως ακριβώς οι περιφράξεις απαλλοτρίωσαν την κοινή γη των αγροτών έτσι και το κυνήγι των μαγισσών απαλλοτρίωσε το σώμα των γυναικών, το οποίο με τον τρόπο αυτό 'ελευθερώθηκε' από κάθε πρόσκομμα που το εμπόδιζε να λειτουργεί ως μηχανή για την παραγωγή εργασίας. Διότι η απειλή της θανάτωσης στην πυρά ύψωσε ψηλότερους φράκτες γύρω από το γυναικείο σώμα απ' όσους ανεγέρθηκαν ποτέ για την περίφραξη της κοινής γης».³¹

Δημόσια
ανατομή.

³¹ Federici, ό.π., σελ. 184.

Ηλικιωμένες γυναίκες και άνοδος της ατομικής ιδιοκτησίας

Οι δίκες των μαγισσών χρησιμοποιήθηκαν για τη δαιμονοποίηση των γυναικών που ζητιάνευαν, απαλλάσσοντας έτσι τα πλουσιότερα μέλη της ίδιας κοινότητας από τις ενοχές. Χρησιμοποιήθηκαν επίσης για την απαλλοτρίωση της ιδιοκτησίας των ανύπαντρων γυναικών και για την αντιμετώπιση κάθε μορφής αντίστασης ή εγκλήματος που πραγματοποιείτο ως αντίδραση στην αυξανόμενη φτώχεια.

Στα μέσα του 16^{ου} αιώνα, η οικονομική κατάσταση ήταν φρικτή για πολλούς ανθρώπους, καθώς η τιμή του ψωμιού αυξανόταν και οι άνθρωποι εκδιώκονταν από τη γη και αποστερούνταν τα κοινά αγαθά που τους εξασφάλιζαν την επιβίωση. Οι γυναίκες αναγκάζονταν να ζητιανεύουν ή να κλέβουν προκειμένου να εξασφαλίσουν την επιβίωσή τους και την επιβίωση των παιδιών τους. Η σχέση των περιφράξεων με τις δίκες των μαγισσών φαίνεται από το γεγονός ότι στην Αγγλία οι περισσότερες δίκες έγιναν στο Έσσεξ, όπου το μεγαλύτερο μέρος της γης είχε περιφραχτεί, ενώ στα Χάιλαντς της Σκωτίας, όπου η κοινοτική ζωή συνεχιζόταν, δεν υπάρχουν στοιχεία για κυνήγι μαγισσών. Η αυξανόμενη χρήση του χρήματος όξυνε τις ταξικές διαιρέσεις, εκδιώκοντας κάποιους ανθρώπους από τη γη τους και μετατρέποντας άλλους σε μικρούς επιχειρηματίες. Υπάρχει σαφής συσχέτιση ανάμεσα στον αριθμό των μαγισσών που δικάζονταν και τις αυξήσεις των τιμών των τροφίμων – μια συσχέτιση που θα μπορούσε να εξηγηθεί με δύο τρόπους: είτε οι δίκες ήταν αντίδραση στις εξεγέρσεις για τις τιμές των τροφίμων είτε ήταν αποτέλεσμα του ανταγωνισμού για τα λιγοστά αποθέματα, καθώς η πρόσβαση στα αποθέματα αυτά είχε απαγορευτεί στις κατηγορούμενες.

Πολλές από τις γυναίκες που θανατώθηκαν ήταν χήρες. Εκείνον περίπου τον καιρό στην Ευρώπη πραγματοποιήθηκαν αλλαγές στη νομοθεσία σχετικά με τις γυναίκες και την ιδιοκτησία, σύμφωνα με τις οποίες οι χήρες έπαιρναν πλέον το ένα τρίτο της γης του συζύγου τους και όχι ολόκληρη την έκταση. Στην Ιταλία ακόμη και αυτό το ένα τρίτο αφαιρέθηκε από τις χήρες, αναγκάζοντάς τις να καταφύγουν στην αλητεία και τη ζητιανιά. Η ενοικιαζόμενη ιδιοκτησία δεν περνούσε συνήθως στη χήρα. Οι Αγγλικοί Νόμοι για τους Φτωχούς τους στιγματίσαν, απαγόρευσαν την επατεία χωρίς άδεια, και αργότερα επέβαλαν μέτρα σύμφωνα με τα οποία η κάθε ενορία ήταν υπεύθυνη για τους φτωχούς της και η διαμονή σε αυτήν έπρεπε να αποδεικνύεται μέσω της γέννησης, του γάμου ή της μαθητείας. Εκείνοι που δεν μπορούσαν να αποδείξουν την διαμονή τους εκδιώκονταν – συχνά εκατοντάδες μίλια μακριά. Αυτό είχε αρνητικές συνέπειες για εκείνους που αναγκάζονταν να μεταναστεύσουν, καθώς ειδικά οι πλουσιότερες πόλεις έκαναν αυστηρότερους ελέγχους διαμονής.

Οι γυναίκες που παραδοσιακά ήταν κομμάτι μιας σφιχτοδεμένης κοινότητας, αναγκάζονταν τώρα να ζητιανεύουν από τους ελαφρώς πλουσιότερους γείτονές τους. Καθώς η ατομική ιδιοκτησία αντικαθιστούσε την κοινή γη, η οικογένεια

έγινε μια απομονωμένη οικονομική μονάδα. Οι μάγισσες κατηγορούνταν ότι «πήγαιναν από σπίτι σε σπίτι για ένα δοχείο γάλα, μαγιά, πηχτή ή άλλη βοήθεια, χωρίς την οποία ήταν σχεδόν αδύνατο να ζήσουν». Το να κατηγορήσεις κάποια ως μάγισσα μπορούσε να μετριάσει την ενοχή και την ευθύνη υποστήριξης των εξαρτώμενων γειτόνων.³² Η αίσθηση πως κάποιον τον βαραίνει κατάρα μπορεί να προερχόταν από την ενοχή και την ένταση που δημιουργούσε η εγκατάλειψη και η καταδίκη μελών της κοινότητάς του. Σε πολλές από τις δίκες ο κατηγορος είχε στην πραγματικότητα κακομεταχειριστεί παλιότερα τη γυναίκα που κατηγορούσε, αρνούμενος, π.χ. να της προσφέρει βοήθεια. Να μια ιστορία: «Η ηλικιωμένη γυναίκα είχε περάσει μπροστά από την πόρτα, όπου ένα νεαρό κορίτσι έτρωγε ένα φρέσκο σταρένιο καρβέλι. Κοίταξε τη Μαίρη αυστηρά, αλλά έφυγε χωρίς να πει τίποτα· ωστόσο επέστρεψε μεμιάς και με το ίδιο βλέμμα και την ίδια σιωπή έφυγε. Κάνοντάς το αυτό, το ψωμί που μασούσε η Μαίρη Γκλόβερ έπεσε από το στόμα της και η ίδια έπεσε από το σκαμνί που καθόταν κυριευμένη από έντονους σπασμούς».³³

Οι δίκες επέτρεψαν την ανάπτυξη της καπιταλιστικής νοοτροπίας της ατομικής ιδιοκτησίας και του πλούτου, καθώς αυτοί για τους οποίους πριν υπήρχε μέριμνα όντας μέρος του συνόλου, έγιναν ζητιάνοι εξαρτώμενοι από τη φιλανθρωπία. Ο αποκλεισμός των χηρών από τις γιορτές και τα συναφή αποτελεί την αφετηρία για παραμύθια όπως η *Ωραιά Κοιμωμένη*. Οι γυναίκες έγιναν τα εξιλαστήρια θύματα για κάθε δεινό: θανάτους, καταστροφή καλλιεργειών, αρρώστιες ζώων κλπ., παρέχοντας τον τρόπο με τον οποίο η ανερχόμενη μεσαία τάξη μπορούσε να εξασφαλίσει μεγαλύτερο μερίδιο από τα λιγοστά αποθέματα.

Μια κλασική απεικόνιση της Αγγλίδας μάγισσας: γριά, σακατεμένη, περιτριγυρισμένη από τα ζώα της και τις πιστές υπηρέτριές της. Παρόλα αυτά, έχει προκλητική πόζα, 1619.

Οι δίκες μπορούσαν επίσης να χρησιμοποιηθούν και για άλλους σκοπούς, όπως π.χ. για να καταστήσουν δυνατή τη δήμευση των περιουσιακών στοιχείων των γυναικών από τις αρχές, κάτι που θα μπορούσε να εξηγήσει το πλήθος των

³² Ο Keith Thomas ασχολείται με αυτό εκτενώς στο *Religion and the Decline of Magic*.

³³ Αναφέρεται από τον Thomas, ό.π.

οικονομικά ανεξάρτητων γυναικών που θανατώνονταν. Η Maria Mies ισχυρίζεται ότι τα χρήματα που αποκτήθηκαν με αυτόν τον τρόπο ήταν πολύ περισσότερα απ' ό,τι υποθέτουμε και παραθέτει το ακόλουθο γράμμα του επιστάτη Geiss στο Λόρδο Lindheim:

«Μακάρι, η ευγένειά σας να ήταν πρόθυμη να ξεκινήσει το κάψιμο των μαγισσών. Τότε θα σας παρείχαμε ευχαρίστως τα καυσόξυλα και θα αναλαμβάναμε όλα τα υπόλοιπα έξοδα, και η ευγένειά σας θα κέρδιζε τόσα πολλά που θα μπορούσαν να επισκευαστούν καλά και η γέφυρα, αλλά και η Εκκλησία. Επιπλέον θα παίρνατε τόσα πολλά που θα μπορούσατε να πληρώνετε τους υπηρέτες σας με καλύτερους μισθούς στο μέλλον, δεδομένου ότι θα μπορούσε κανείς να κατασχέσει ολόκληρα σπίτια, και ειδικά τα πιο πλούσια». ³⁴

Το κυνήγι των μαγισσών έγινε επιχείρηση –για παράδειγμα, οι κυνηγοί των μαγισσών δωροδοκούσαν για να μην κατηγορήσουν κάποιον ενώ οι δήμιοι, οι κυνηγοί, οι διοικητικοί υπάλληλοι κ.α. πληρώνονταν όλοι. Στα έγγραφα που αναλύονται τα έξοδα των δικών περιλαμβάνονται τα ξύλα, τα εργαλεία βασανισμού, καθώς και οι μπύρες για την ομάδα της δίκης. Στην Ιρλανδία ειδικότερα, όπου θανατώθηκαν κάποιες πλουσιότερες γυναίκες, η άρχουσα τάξη ταρακουνήθηκε και έπαψε να υποστηρίζει τις δίκες.

Φυλλάδιο γραμμένο κατά τη διάρκεια του Αγγλικού εμφυλίου πολέμου, 1640-1646. Στο εξώφυλλο, μια μάγισσα πλέει πάνω σε μια ξύλινη τάβλα, 1643.

³⁴ Maria Mies (1986) *Patriarchy and Accumulation on a World Scale: Women in the Global Division of Labour*.

Οργανωμένες γυναίκες, οργανωμένη αντίσταση: οι δίκες των μαγισσών συνθλίβουν την αντίσταση στον καπιταλισμό

Οι δίκες είχαν στο στόχαστρο τις επαναστατημένες γυναίκες και τις ομάδες που συμμετείχαν στην υψηλού επιπέδου ταξική αντίσταση ενάντια στην οικονομική αναδιάρθρωση, σε επίπεδο χωριού ή περιφέρειας. Επιπλέον, έσπασαν την ταξική αντίσταση δημιουργώντας το διαχωρισμό ανάμεσα στα δύο φύλα. Το κυνήγι των μαγισσών ενδέχεται να ήταν, εν μέρει, μια επίθεση της άρχουσας τάξης, μια απάντηση στους έντονους ταξικούς αγώνες του προηγούμενου αιώνα και την επακόλουθη κρίση συσσώρευσης που αντιμετώπισε η άρχουσα τάξη.

Οι γυναίκες όπως είναι φυσικό αποτελούσαν μέρος ομάδων και δικτύων, τα οποία μοιράζονταν βότανα, γνώσεις, ικανότητες, συντροφικότητα και φιλία. Μία από τις κύριες κατηγορίες εναντίον τους ήταν ότι αποτελούσαν κομμάτι μιας οργανωμένης εξέγερσης· και ένα είναι σίγουρο: ότι όντως ήταν. Τα διαβόητα Σάββατα (Sabbath - νυχτερινές συναντήσεις, χοροί ή γλέντια) ήταν οι συναντήσεις και οι γιορτές των επαναστατημένων αυτών κοινοτήτων. Αντιμέτωπα με τη φτώχεια και την καταπίεση, τα δίκτυα αυτά πολιτικοποιήθηκαν και οργανώθηκαν: λόγω χάρη οι γυναίκες που «*ρίχνουν φράχτες και περιφράξεις*» στο Lincolnshire το 1608, ή οι γυναίκες που «*μαζεύονταν τη νύχτα με δική τους πρωτοβουλία για να κατεδαφίσουν τους φράχτες και να ισοπεδώσουν τα χαντάκια*» το 1608 στο Warwickshire, ή οι γυναίκες που, αφού κατέστρεψαν μια περιφράξη στο York το 1624, «*απόλυσαν καπνό και μπύρα μετά το κατόρθωμά τους*».³⁵ Οι γυναίκες ξεκίνησαν τις εξεγέρσεις στο Μονπελιέ της Γαλλίας το 1645 και στην Κόρδοβα της Ισπανίας το 1652· οι γυναίκες έπαιξαν αποφασιστικό ρόλο στον Πόλεμο των Χωρικών στη Γερμανία τις δεκαετίες του 1520 και του 1530, και πολλές γυναίκες ήταν μέλη των διάφορων αιρετικών σεχτών.

Τα στοιχεία σχετικά με τις δίκες δείχνουν πως πολλές γυναίκες κατηγορούνταν για εξέγερση ενάντια στα μέλη της τοπικής άρχουσας τάξης, όπως εκείνες που κατηγορήθηκαν ότι εξεγέρθηκαν ενάντια στον τοπικό χωροφύλακα του χωριού που προσπαθούσε να αναγκάσει τους γιους τους να γίνουν στρατιώτες, ή ενάντια στον επιτηρητή των φτωχών που έβαζε τα παιδιά τους να κάνουν αγαρειές. Η Joan Peachy κατηγορήθηκε το 1582 για μαγεία, αφού παραπονέθηκε ότι ο υπεύθυνος συλλογής βοήθειας για τους φτωχούς της έδωσε φωμί κακής ποιότητας. Στη δίκη της Margaret Harkett το 1585 αναφέρθηκε το εξής: «*Το αποστακτήριο του υπηρέτη του William Goodwin στέγνωσε όταν αυτός αρνήθηκε να της δώσει μαγιά. Τη χτύπησε ένας επιστάτης, ο οποίος την έπιασε να παίρνει ξύλα από τη γη του αφέντη· ο επιστάτης τρελάθηκε... Ένας κύριος είπε στον υπηρέτη του να μην της δώσει ξυνόγαλα. Μετά από αυτό δεν μπορούσαν πια να φτιάξουν βούτυρο*».³⁶

³⁵ Federici, ό.π., σελ. 73.

³⁶ Thomas, ό.π., σελ. 556.

Άλλες γυναίκες κατηγορήθηκαν όταν αντιστάθηκαν στους τοπικούς τυράννους, στις περιφράξεις και στην άρνηση του δικαιώματος της διέλευσης. Οι πραγματικές ομάδες μαγισσών δεν ήταν παραθρησκευτικές σχέτες που λάτρευαν το διάβολο, αλλά αντιστεκόμενες ομάδες γυναικών (ή μεικτές ομάδες) που δρούσαν στην παρανομία –οργανωμένες, αποστερημένες και εξαγριωμένες.

Οι αρχές έτρεμαν τις αυτοοργανωμένες ομάδες και τα αυτοοργανωμένα δίκτυα. Το 1920 ο Montague Sommers, μεταφραστής του *Malleus Maleficarum*, έγραψε «Οι μάγισσες ήταν ένα τεράστιο πολιτικό κίνημα, μια οργανωμένη κοινωνία, η οποία ήταν αντικοινωνική και αναρχική, ένα παγκόσμιο δίκτυο ενάντια στους πολιτισμούς». ³⁷ Τότε, όπως και τώρα, οι κυνηγοί των μαγισσών ήταν εκείνοι που στην πραγματικότητα ήταν οι αρχιτέκτονες των οργανωμένων αντικοινωνικών τρομοκρατικών συνωμοσιών: «Μια σχεδιασμένη, από την άρχουσα τάξη, εκστρατεία τρομοκράτησης ... καλά οργανωμένη, που ξεκίνησε, χρηματοδοτήθηκε και εκτελέστηκε από την Εκκλησία και το κράτος». ³⁸

Η περίοδος πριν από την κορύφωση των δικών των μαγισσών ήταν μια περίοδος πολιτικών αναταραχών σε όλη την Ευρώπη. Η γένεση της νέας τάξης πραγμάτων ήταν όπως πάντα μια αιματηρή διαδικασία: ο Πόλεμος των Χωρικών στη Γερμανία και η ανάπτυξη και διάλυση των αιρετικών σχέτων ή των ριζοσπαστικών χριστιανικών ομάδων, οι αγώνες ενάντια στις περιφράξεις στην Αγγλία και η εξέγερση των Croquants ενάντια στη δεκάτη, τους φόρους και την τιμή του ψωμιού στη Γαλλία. Σε όλους αυτούς τους αγώνες οι γυναίκες έπαιξαν βασικό ρόλο. Αποτελούσαν οργανικό κομμάτι των κοινοτήτων που δέχονταν την επίθεση, καθώς και οργανικό κομμάτι του αγώνα ενάντια στην επίθεση αυτή. Οι δίκες ήταν ένας «ταξικός πόλεμος που πραγματοποιήθηκε με άλλα μέσα. Είναι αδύνατο να μη διακρίνουμε τη σύνδεση μεταξύ του φόβου των εξεγέρσεων και την επιμονή των κατηγορών στο Σάββατο των μαγισσών». ³⁹ Καθ' όλη αυτήν την περίοδο, κάθε σύναξη χωρικών, κάθε γιορτή ή χορός χαρακτηριζόταν από τις αρχές ως συγκαλυμμένο Σάββατο μαγισσών. Το κυνήγι των μαγισσών συνέθλιψε εκείνους που θυμούνταν τους πολέμους των χωρικών, τους αγώνες για την υπεράσπιση της κοινής γης, τις ταραχές και τις επιδρομές ενάντια στις αυξανόμενες τιμές του ψωμιού, εκείνους που θα είχαν συνεχίσει την αντίσταση. Καθώς οι δίκες συνεχίζονταν, οι κοινότητες στερήθηκαν τις ανεξάρτητες, δυνατές, ριζοσπαστικές, επαναστατημένες γυναίκες που θα μπορούσαν να λειτουργήσουν ως πρότυπα και να καθοδηγήσουν την αντεπίθεση.

Σύμφωνα με τη Silvia Federici, «Αυτό που δεν έχει αναγνωριστεί είναι ότι το κυνήγι των μαγισσών ήταν ένα από τα σημαντικότερα γεγονότα στην ανάπτυξη της καπιταλιστικής κοινωνίας και του σύγχρονου προλεταριάτου. Διότι η εξαπόλυση της τρομοκρατικής εκστρατείας ενάντια στις γυναίκες, εκστρατεία

³⁷ Rosalind Miles (1989) *The Women's History of the World*.

³⁸ Ehrenreich και English, ό.π.

³⁹ Federici, ό.π. σελ. 165.

που δε συγκρίνεται με κανέναν άλλο διωγμό, αποδυνάμωσε την αντίσταση των αγροτών της Ευρώπης στην επίθεση που δέχονταν από τους ευγενείς και το κράτος... Το κυνήγι των μαγισσών διεύρυνε το διαχωρισμό γυναικών και ανδρών, εκπαιδεύοντας τους άνδρες να φοβούνται τη δύναμη των γυναικών και κατέστρεψε ένα σύμπαν πρακτικών, πεποιθήσεων και κοινωνικών υποκειμένων, των οποίων η ύπαρξη ήταν ασύμβατη με την εργασιακή πειθαρχία του καπιταλισμού». ⁴⁰ Οι δίκες των μαγισσών κατάφεραν να διαιρέσουν την τάξη βάσει του φύλου, εξαπλώνοντας το φόβο και τη δυσπιστία: «Τα χρόνια της προλαγάνδας και του τρόμου έσπειραν μεταξύ των ανδρών τους σπόρους μιας βαθιάς ψυχολογικής αποξένωσης από τις γυναίκες, η οποία έσπασε την ταξική ενότητα και υπέσκαψε την ίδια τη συλλογική δύναμη της τάξης ... ακριβώς όπως και σήμερα, καταπιέζοντας τις γυναίκες, η εξουσία καταπίεζε αποτελεσματικότερα ολόκληρο το προλεταριάτο... Αν αναλογιστούμε το ιστορικό πλαίσιο εντός του οποίου πραγματοποιείτο το κυνήγι των μαγισσών, το φύλο και την τάξη των κατηγορουμένων, και τις συνέπειες των διώξεων, τότε θα πρέπει να συμπεράνουμε ότι το κυνήγι των μαγισσών στην Ευρώπη συνιστούσε μια επίθεση στην αντίσταση των γυναικών στην επέκταση των καπιταλιστικών σχέσεων και τη δύναμη που είχαν αποκτήσει οι γυναίκες χάρη στη σεξουαλικότητά τους, τον έλεγχο τους επί της αναπαραγωγής και την ικανότητά τους να θεραπεύουν». ⁴¹

"Το Σάββατο των Μαγισσών". Η εικόνα προέρχεται από μια σειρά χαρακτικών του Γερμανού καλλιτέχνη Hans Baldung Grien, που συγκαλύπτουν την πορνογραφική τους ματιά μέσω της απορριπτικής απεικόνισης της μάγισσας.

⁴⁰ Federici, ό.π. σελ. 165.

⁴¹ Federici, ό.π. σελ. 170.

Συμπέρασμα

Οι δίκες των μαγισσών επέτρεψαν την επιβολή του καταμερισμού της εργασίας βάσει του φύλου, την περιφραξη της γης και την αποξένωση από το σώμα μας και ιδιαιτέρως από το αναπαραγωγικό μας σώμα. Επέτρεψαν την επιβολή του προτύπου της γυναίκας ως ασθενούς φύλου και τον αποκλεισμό των γυναικών από τις κοινωνικές, οικονομικές, πολιτιστικές και πολιτικές σφαίρες επιρροής. Εισηγάγαν το διαχωρισμό βάσει του φύλου εντός της τάξης, συμβάλλοντας έτσι στην καταστολή της ταξικής αντίστασης στον ανερχόμενο καπιταλισμό.

Η τακτική της δαιμονοποίησης των γυναικών, μαζί με την κακοποίησή τους, χρησιμοποιείται εδώ και αιώνες σε όλον τον κόσμο. Έχει χρησιμοποιηθεί για τη διάλυση των κοινοτήτων, την καταστολή της αντίστασης στην εκμετάλλευση και την ενίσχυση των ενδοταξικών διαιρέσεων (διαχωρισμοί βάσει φύλου και διαχωρισμοί των κομματιών της τάξης). Η δαιμονοποίηση των «νέγρων» κατά τη διάρκεια της πρώτης φάσης της αποικιοκρατίας είχε μια παρόμοια λειτουργία. Τα στερεότυπα δημιουργούνται και ενισχύονται με τον τρόπο της βίας προκειμένου να πραγματοποιηθεί η απαλλοτρίωση της γης, των αποθεμάτων, των σωμάτων και του χρόνου. Ο επακόλουθος, βαθιά ριζωμένος σεξισμός και ρατσισμός παραμένει μέσα μας για να συνεχίσει να δικαιολογεί τη συνεχιζόμενη εκμετάλλευση και καταπίεση. Ο απόηχος του κοινωνικού, οικονομικού και πολιτικού αποκλεισμού που επιβλήθηκε τις περιόδους εκείνες διαρκεί ως σήμερα.

Η ιστορία που παρουσιάζεται σε αυτό το φυλλάδιο είναι η ιστορία της ευρωπαϊκής εμπειρίας του 16^{ου} αιώνα• η ίδια όμως ιστορία επαναλαμβάνεται τον καιρό της αποικιοκρατίας στη Νότια και τη Βόρεια Αμερική και στην Αφρική, τόσο τον καιρό της αποικιοκρατίας, όσο και σήμερα –μαζί με το νέο γύρο των περιφράξεων που προώθησαν τα Προγράμματα Δομικής Προσαρμογής του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου. Τα στερεότυπα των φύλων ακόμη και σήμερα βαδίζουν χέρι-χέρι με την κακοποίηση των γυναικών σε όλον τον κόσμο, με τις δολοφονίες γυναικών να πραγματοποιούνται με «ιλιγγιώδεις ρυθμούς».⁴² Όση έκπληξη και να αισθανόμαστε για τη συνενοχή της κοινωνίας στις δίκες του 16^{ου} και 17^{ου} αιώνα στην Ευρώπη πρέπει να αναρωτηθούμε για τη συνενοχή της σημερινής κοινωνίας στους θανάτους που προκαλούν οι πόλεμοι, ο καπιταλισμός και η πατριαρχία σήμερα –με μορφές της καθημερινότητας, όπως είναι η ενδοοικογενειακή βία, οι θάνατοι λόγω της φτώχειας σε ολόκληρο τον κόσμο (βλ. και στα σκαλιά του δικού σου σπιτιού) ή οι ρατσιστικές δολοφονίες (και από την αστυνομία).

Πρέπει να αναδείξουμε το θέμα αυτό, προκειμένου να κατανοήσουμε το που βρισκόμαστε σήμερα –προκειμένου να κατανοήσουμε τις έμφυλες ρίζες του καπιταλισμού και τις καπιταλιστικές ρίζες της σύγχρονης μορφής πατριαρχίας.

42 Ομιλία της Lebohang Letsie σχετικά με τους θανάτους από οικογενειακή βία στην Botswana, 2006. Για περισσότερα σχετικά με το κυνήγι μαγισσών στις αποικίες, βλ. Federici, ό.π.

Κόκκινο νήμα

Μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε τη γνώση αυτή για να γίνουμε δυνατώτεροι στη μάχη ενάντια στη συνεχιζόμενη καταπίεση και να τιμήσουμε τις γυναίκες αυτές που, στο παρελθόν, παρέμειναν δυνατές και αντεπιτέθηκαν, καθώς κι εκείνες που κάνουν το ίδιο στο παρόν και θα κάνουν το ίδιο στο μέλλον.

Pieter
Bruegel, *Ο*
Χορός των
Χωρικών,
1568.

Προτεινόμενη βιβλιογραφία

Silvia Federici (2004) *Caliban and the Witch: Women, the Body and Primitive Accumulation* (Autonomedia).

Barbara Ehrenreich and Deirde English (1973) *Witches, Midwives and Nurses: A History of Women Healers* (Consortium Book Sales and Dist).

Keith Thomas (1971) *Religion and the Decline of Magic* (Penguin).

Maria Mies (1986) *Patriarchy and Accumulation on a World Scale: Women in the Global Division of Labour* (Zed Books).

Rosalind Miles (1989) *The Women's History of the World* (Paladin).

Χρονολόγιο

Από/ Το	Έως	Γεγονότα
1347	1352	Η βουβωνική πανώλης αφανίζει το ένα τρίτο του πληθυσμού της Ευρώπης: 25 εκατομμύρια ανθρώπους
1381		Τρίτος Κεφαλικός Φόρος και Εξέγερση των Χωρικών: Ο Γουάτ Τάιλερ προελαύνει στο Λονδίνο διαμαρτυρόμενος κατά του κεφαλικού φόρου
1387		Δημοσιεύονται οι Ιστορίες του Καντέρμπουρι του Τσόσερ, που περιλαμβάνουν την πρώτη περιγραφή ενός πρακτικού γιατρού
1401		Νόμος για τις Αιρέσεις: θέσπιση ποινών φυλάκισης και θανάτου στην πυρά για τους αιρετικούς
1429		Η Ιωάννα της Λορένης οδηγεί τους Γάλλους σε νίκη επί των Άγγλων στον Εκατονταετή Πόλεμο
1434		Συντριβή του κινήματος των Ταμποριτών
1440		Ο Ιωάννης Γουτεμβέργιος και οι συνεργάτες του βελτιώνουν την τεχνολογία της τυπογραφίας με την εφεύρεση των κινητών τυπογραφικών στοιχείων
1463		Καθιερώνονται για πρώτη φορά οι τελωνειακοί έλεγχοι των εισαγωγών. Ελέγχονται τα μάλλινα ρούχα, το μετάξι και τα εργόχειρα, τα προϊόντα από δέρμα ή μέταλλο κ.α.
1477		Ο William Caxton στήνει ένα τυπογραφείο στον περίβολο του Αβαείου του Γουεστμίνστερ
1484		Εκδίδεται το Malleus Maleficarum
1492		Μετά από περίπου 800 χρόνια ακμάζουσας πολυπολιτισμικότητας, οι Εβραίοι και οι Μουσουλμάνοι εκδιώκονται από τη Νότια Ισπανία
1492		Ο Χριστόφορος Κολόμβος φτάνει στην Καραϊβική κι έπειτα, το 1498, στη Ν. Αμερική
1500	1660	Ο πληθυσμός του Λονδίνου αυξάνεται κατά 400% φτάνοντας τους 200.000 κατοίκους
1500	1550	Η Επανάσταση των Τιμών ρίχνει τους πραγματικούς μισθούς κατά εξήντα τοις εκατό
1500	1525	Πόλεμοι των Χωρικών στη Γερμανία
1502		Εφεύρεση του ρολογιού τσέπης από τον Peter Henlein
1517		Η Λουθηρανική Μεταρρύθμιση στη Γερμανία
1520	1550	Ραγδαία άνοδος των ενοικίων στην Αγγλία
1529		Η Οθωμανική Αυτοκρατορία επεκτείνεται ως τη Βιέννη
1531	1534	Οι Αναβαπτιστές καταλαμβάνουν το Μύνστερ και το μετονομάζουν σε Νέα Ιερουσαλήμ
1532		Η μαγεία τιμωρείται πλέον στην Αγγλία με θανατική ποινή
1532		Η μαγεία καθίσταται ποινικό αδίκημα, τιμωρούμενο με θανάτωση στην πυρά σε ολόκληρη την Αγία Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία (συμπεριλαμβανομένης της Γερμανίας) με το νόμο Constitutio Criminalis Carolina του Καρόλου Δ'

1534		Ο βασιλιάς γίνεται ο ανώτατος άρχοντας της Εκκλησίας της Αγγλίας
1549		Οι αγροτικές εξεγέρσεις εξαπλώνονται σε ολόκληρη την Αγγλία
1552		Οι ενορίες στην Αγγλία αρχίζουν να καταγράφουν όσους θεωρούνται «φτωχοί»
1556	1560	Έξαρση της πανούκλας στην Αγγλία
1564		Γεννιέται ο Ουίλιαμ Σαίξπηρ, Άγγλος θεατρικός συγγραφέας και ποιητής
1568		Η Ολλανδία ανεξαρτητοποιείται από την Ισπανία
1572		Ο Αύγουστος της Σαξονίας επιβάλλει τη θανατική ποινή στην πυρά για οποιοδήποτε είδος μαγείας συμπεριλαμβανομένης της πρόγνωσης του μέλλοντος
1572		Καθιέρωση του πρώτου τοπικού φόρου για την ανακούφιση των φτωχών στην Αγγλία
1588		Η Ισπανική Αρμάδα συντρίβεται από τον Σερ Φράνσις Ντρέικ
1589		Η πλεκτική μηχανή εφευρίσκεται από τον Αιδεσιμότατο William Lee
1601		Θεσπίζεται ο Νόμος για τους Φτωχούς. Προβλέπεται μέριμνα για τους φτωχούς, οι οποίοι ωστόσο υποχρεώνονται σε καταναγκαστική εργασία συμπεριλαμβανομένων και των παιδιών
1602		Η Ολλανδική Εταιρεία των Ανατολικών Ινδιών ιδρύεται από εμπόρους της Αμβέρσας, εγκαινιάζοντας ένα νέο είδος αποικιακής επέκτασης που βασίζεται στην απόδοση κερδών στους μετόχους που επενδύουν (σε αντιπαράθεση με τις βασιλικές οικογένειες)
1604		Επίσημη ανακάλυψη της κυκλοφορίας του αίματος
1604		Η μαγεία στην Αγγλία επισύρει θανατική ποινή, ακόμη κι αν δεν έχει προκληθεί βλάβη
1605		Ο Μπέικον εκδίδει την «Πρόοδο της μάθησης»
1609		Εφεύρεση του απλού μικροσκόπιου
1618	1648	Η Ευρώπη συγκλονίζεται από τον Τριακονταετή Πόλεμο
1620		Οι πρώτοι άποικοι έπλευσαν στην Αμερική με το Μέιφλάουερ (May-flower)
1630	1750	40% του πληθυσμού της υπαιθρου στην Αγγλία μετακομίζει στις πόλεις
1642	1651	Ο Αγγλικός Εμφύλιος Πόλεμος
1649		Οι Diggers του St. Georges Hill
1653	1660	Ο Όλιβερ Κρόμγουελ εισάγει το 'Instrument of Government' [το πρώτο Σύνταγμα], το Προτεκτοράτο
1662		Νόμος για τη διαμονή ή Νόμος για την ανακούφιση των φτωχών
1680		Εφεύρεση του πρώτου ρολογιού με λεπτοδείκτες
1683		Ανακάλυψη των βακτηρίων
1723		Νόμος για τα πτωχοκομεία-εργατοκάτεργα
1736		Η θανατική ποινή για τη μαγεία καταργείται στην Αγγλία
1749		Η τελευταία δίκη μαγισσών στο Βύρτσμπουργκ (Würzburg) της Γερμανίας
1783		Η τελευταία νόμιμη εκτέλεση μάγισσας στην Ελβετία, στο προτεσταντικό καντόνι Γκλάρους (Glarus)

Από τις εκδόσεις κόκκινο νήμα κυκλοφορούν:

- Ζιλ Ντωβέ | Έκλειψη και επανεμφάνιση του κομμουνιστικού κινήματος, 2002.
- Kolinko | Τηλεφωνικά κέντρα, εργατική έρευνα, κομμουνισμός, 2003.
- Κροπότκιν, Καφιέρο, Μαχόν, Ποστ, Πενγκάμ, Κλήβερ | Αναρχοκομμουνισμός: η διερεύνηση του μέλλοντος στο παρόν, 2004.
- Aufheben | Πίσω από την Ιντιφάντα του 21ου αιώνα, 2005.
- Μάικλ Σάιντμαν | Η αντίσταση των εργατών στην εργασία στο Παρίσι και τη Βαρκελώνη κατά τη διάρκεια του Γαλλικού Λαϊκού Μετώπου και της Ισπανικής Επανάστασης, 1936-38, 2006.
- Τζωρτζ Καφφέντζις, Ρόμπερτ Όβετς, Ντέιβιντ Χάρβι | Κρίση, Αναδιάρθρωση & Ταξική Πάλη στα Πανεπιστήμια, 2008.

Σε μορφή pdf: <http://www.kokkinonima.gr/>

